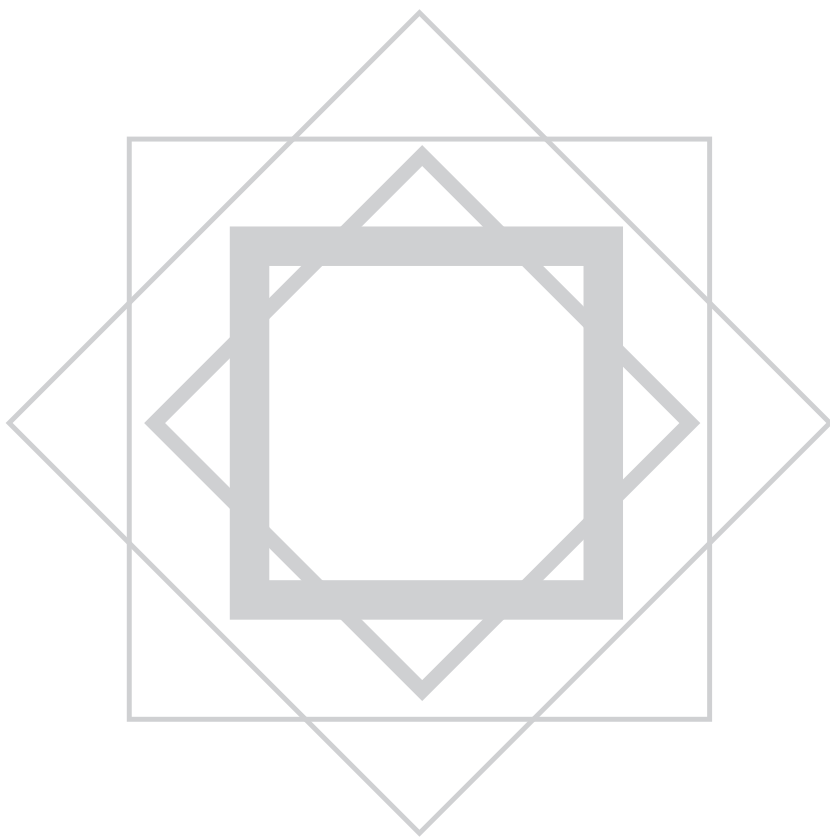

IGOR MORACZEWSKI
KOMANDOSI POLSKICH SIŁ
ZBROJNYCH NA ZACHODZIE
W LATACH 1942–1947

Książki Wydawnictwa Tetragon

Seria „Żołnierze”

- Erich Ludendorff, *Moje wojenne wspomnienia*, cz. 1: 1914–1916
Erich Ludendorff, *Moje wojenne wspomnienia*, cz. 2: Sierpień 1916–1917
Erich Ludendorff, *Moje wojenne wspomnienia*, cz. 3: Sierpień 1917–październik 1918
Teodor Cetys, *Z Warszawy do Warszawy. Zapiski cichociemnego*
Paweł Sztama, *General August Emil Fieldorf – biografia wojskowa*
Awigdor Kahalani, *Wyżyny odwagi*
Roman Starzyński, *Cztery lata wojny w służbie Komendanta. Przeżycia wojenne 1914–1918*
Erwin Rommel, *Piechota atakuje!*
Piotr Jążyński, *Koń, Koniak, Kobiety*
Maurice Gamelin, *Służyć*, t. 1
Józef Piłsudski, *Rok 1920*
Zygmunt Jatzak, Krzysztof Schramm, *Niczego nie żałuję*
Grzegorz Cydzik, *Ułani, ulani...*

Seria „Monografie”

- Jarosław Centek, *Reichsheer ery Seeckta (1921–1926)*
Jarosław Centek, *Korpus Gwardii w bitwie pod Gorlicami*
Waldemar Rezmer, *Operacyjna służba sztabów Wojska Polskiego w 1939 roku*
Robert Citino, *Niemcy bronią się przed Polską. Ewolucja taktyki Blitzkriegu 1918–1939*
Przemysław Benken, *Ap Bac 1963*
Przemysław Benken, *Hamburger Hill 1969*
Emile Allehaut, *Walka piechoty. Studium ilustrowane konkretnymi wypadkami z wojny 1914–1918 roku*
William Balck, *Rozwój taktyki w ciągu Wielkiej Wojny*
Frederic-Georges Herr, *Artyleria. Jaka była, jaka jest i jaka powinna być*
Pascal-Marie-Henri Lucas, *Rozwój myśli taktycznej we Francji i w Niemczech podczas wojny 1914–1918 r.*
Giulio Douhet, *Panowanie w powietrzu. Przypuszczalne formy przyszłej wojny oraz ostatnie artykuły*
Kamil Anduła, *1. Warszawska Brygada Pancerna im. Bohaterów Westerplatte*
Klemens Nussbaum, *Historia złudzenia. Żydzi w Armii Polskiej w ZSRR 1943–1945*
Łukasz Przybyło, *Doktryny wojenne. Historia i analiza*
Krzysztof Kubiak, Łukasz M. Nadolski, Paweł Przeździecki, Michał Przybylak, Łukasz Przybyło, *Merkawa – miecz Izraela*
Krzysztof Kubiak, *Szwedzka broń pancerna 1920–1989. Organizacja, przegląd konstrukcji*
Martin van Creveld, *Żywiąc wojnę. Logistyka od Wallensteina do Pattona*
Martin van Creveld, *Dowodzenie na wojnie. Od Aleksandra do Szarona*
Martin van Creveld, *Siła bojowa. Wehrmacht i US Army w latach 1939–1945*
Adam Przybylski, *Wojna Polska 1918–1921*
Juliusz S. Tym, *Pancerni i ulani generała Andersa. Broń pancerna i kawaleria pancerna Polskich Sił Zbrojnych na Środkowym Wschodzie i we Włoszech 1941–1946*
Juliusz S. Tym, *Szkolić... Doskonałość... Być w gotowości do...*
Polskie jednostki pancerne w Wielkiej Brytanii w latach 1943–1946
Juliusz S. Tym, *Najnowocześniejsza armia II Rzeczypospolitej. Rzecz o motoryzacji wojska Polskich Sił Zbrojnych*
Juliusz S. Tym, *Wielkopolska Brygada Kawalerii w kampanii 1939 roku*
Juliusz S. Tym, *Dzieje 7. pułku strzelców konnych Wielkopolskich*
Grzegorz Podruczny, *Twierdze z papieru. Fortyfikacje pruskie w latach 1786–1807*

IGOR MORACZEWSKI

KOMANDOSI POLSKICH SIŁ ZBROJNYCH NA ZACHODZIE

W LATACH 1942–1947

TETRAGON

WARSZAWA

Redakcja:
Łukasz Przybyło, Tadeusz Zawadzki

Redakcja merytoryczna:
płk dr hab. Juliusz S. Tym

Indeks:
Wanda Zawadzka

Projekt graficzny serii i okładki:
Teresa Oleszczuk

DTP:
Wanda Zawadzka

Copyright @ 2022 by Igor Moraczewski
Copyright © 2022 by Tetragon Sp. z o.o.

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Fotografia na I str. okładki: Narodowe Archiwum Cyfrowe

Fotografia na stronie tytułowej: Porporczyk samodzielnej kompanii komandosów i zielony beret jej dowódcy płk. Władysława Smrokowskiego. (NAC)

Wydawnictwo Tetragon Sp. z o.o.
kontakt@tetragon.com.pl
www.tetragon.com.pl

Druk i oprawa:
Print Group Sp. z o.o.
booksfactory.pl

ISBN 978-83-66687-26-4

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp	9
Rozdział I. Formacje komandosów w siłach zbrojnych aliantów.	17
Rozdział II. Geneza i powstanie 6th Troop No. 10 (Inter-Allied) Commando	34
Rozdział III. Pod dowództwem brytyjskim	64
Sangro	64
Garigliano	85
Rozdział IV. Pod dowództwem polskim	100
Pierwsze Zgrupowanie „Commando”	100
Drugie Zgrupowanie „Commando”	114
Z ułanami karpackimi	138
Rozdział V. Formowanie i walki 2. batalionu komandosów zmotoryzowanych	146
Rozdział VI. Okupanci i emigranci – komandosi w okresie powojennym.	168
Rozdział VII. Uzbrojenie, wyposażenie i umundurowanie komandosów PSZ	195
Zakończenie	206
Załączniki	213
Załącznik 1. Instrukcja szkolenia komandosów nr 1	213
Załącznik 2. Skład Samodzielnej Kompanii Commando 13 września 1943 r.	216
Załącznik 3. Skład Samodzielnej Kompanii Commando 11 maja 1944 r.	218
Załącznik 4. Obsada personalna 111. kompanii ochrony mostów 3 czerwca 1944 r.	221
Załącznik 5. Obsada personalna 2. batalionu komandosów zmotoryzowanych w dniu 1 kwietnia 1945 r.	224
Załącznik 6. Komandosi polegli w czasie działań bojowych w latach 1943–1945.	226
Załącznik 7. Twórczość literacka polskich komandosów	228

Bibliografia	232
Skorowidz osób	240
Skorowidz nazw geograficznych	246

Wykaz skrótów

AK – Armia Krajowa
bkz – batalion komandosów zmotoryzowanych
BP – brygada piechoty
BPanc – brygada pancerna
bs – batalion strzelców
BSK – brygada strzelców karpackich
bsk – batalion strzelców karpackich
COH – Combined Operations Headquarters
CWA – Centrum Wyszkożenia Artylerii
DB – Dziennik bojowy
DP – dywizja piechoty
DPD – dywizja powietrznodesantowa
DSK – dywizja strzelców karpackich
FKE – Francuski Korpus Ekspedycyjny
F-S – Fairbairn-Sykes (nóż)
IC – Independent Company
IPMS – Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego
ISG – Imperialny Sztab Generalny
ISO – Izraelskie Siły Obronne
KDP – kresowa dywizja piechoty
KW – Krzyż Walecznych
mps – maszynopis
TNA – The National Archives
NAC – Narodowe Archiwum Cyfrowe
No. – Number
NW – Naczelny Wódz
pp – pułk piechoty
pr – pułk rozpoznawczy
PSK – Pomocnicza Służba Kobiet
psp – pułk strzelców podhalańskich
PSZ – Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie
RM – Royal Marines
SAS – Special Air Service
SBSK – samodzielna brygada strzelców karpackich

SKC – samodzielna kompania Commando

SMLE – Short Magazine Lee Enfield

SSB – Special Service Brigade

TRJN – Tymczasowa Rada Jedności Narodowej

VM – Virtuti Militari

WAAF – Women's Auxilliary Air Force

WDPanc – Warszawska Dywizja Pancerna

WP – Wojsko Polskie

Wstęp

W szeregach Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (PSZ) w trakcie drugiej wojny światowej służyło ponad 300 tys. żołnierzy¹. Brali oni udział w walkach na większości frontów tego największego konfliktu zbrojnego w historii ludzkości. Różne formacje i jednostki wchodzące w skład PSZ zapisały się złotymi zgłoskami w historii, znajdując miejsce w ludzkiej pamięci. Część z nich miała okazję wziąć udział w bitwach, które wpłynęły w znaczący sposób na przebieg działań wojennych lub też dokonać heroicznego i wyróżniającego się czynu. Niektóre miały szczęście natrafić na swoim szlaku bojowym na uzdolnionego literata, który swoją twórczością unieśmiertelnił wyczyny opisywanych żołnierzy. Są jednak formacje, które takiego szczęścia nie miały i pozostają jedynie w pamięci badających ich dzieje historyków.

Do tego grona zaliczyć należy jednostki komandosów PSZ. Żołnierze tej formacji przez wiele lat znajdowali się poza spektrum zainteresowań badawczych i popularyzatorskich. W czasach, gdy w większości krajów świata popularnością cieszyły się filmy oraz powieści oparte na działaniach komandosów z drugiej wojny światowej, w Polsce nad tym tematem panowała cisza. Niewątpliwie za jedną z głównych przyczyn takiego stanu rzeczy należy uznać sytuację polityczną w kraju. Pamięć o podległych rządowi polskiemu na uchodźstwie PSZ nie mogła być usankcjonowana przez państwo, za to szczególną wagę przywiązywano do popularyzowania dokonań żołnierzy „ludowego” Wojska Polskiego na ich szlaku bojowym od Lenino do Berlina. Nawet, kiedy sytuacja polityczna uległa zmianie, komandosi PSZ nadal pozostawali w cieniu, często przegrywając walkę o uwagę z innymi formacjami prowadzącymi działania specjalne, np. z cichociemnymi, którzy doczekali się licznych opracowań², a nawet opartego na ich historii serialu telewizyjnego *Czas honoru*.

Równie trudno znaleźć informacje o polskich komandosach w pracach naukowych. Pomimo, że byli pierwszymi żołnierzami PSZ, którzy wzięli udział w walkach na lądzie po blisko dwuletniej przerwie spowodowanej wycofaniem z frontu samodzielnej brygady strzelców karpackich (SBSK) w marcu 1942 r., wiele prac poświęconych PSZ pomija działania komandosów przed ich połączeniem z 2. Korpusem Polskim w kwietniu 1944 r.

¹ J. Zuziak, „Wysilek mobilizacyjno-organizacyjny Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w drugiej wojnie światowej”, *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne* 2003, t. 5, s. 235–246.

² Prace te można podzielić na dwie grupy – poświęcone formacji jako całości oraz działaniom poszczególnych Cichociemnych. Do pierwszej grupy można zaliczyć m.in.: J. Tucholski, *Cichociemni 1941–1945. Sylwetki spadochroniarzy*, Warszawa 1984; K. Śledziński, *Cichociemni. Elita polskiej dywersji*, Kraków 2012. Wśród biografii można wymienić m.in.: C. Chlebowski, „Ponury”. *Major Jan Piwnik 1912–1944*, Warszawa 2006; W. Pasek, „Żmudzin”. *Władysław Kontrym 1898–1953*, Warszawa 2006; R. Bielański, „Góra-Dolina” *Adolf Pilch*, Warszawa 2007; K. Minczykowska, *Cichociemna. Generał Elżbieta Zawacka „Zo” (1909–2009)*, Warszawa 2014.

Próżno szukać najmniejszej wzmianki o opisywanych oddziałach w wydanej w Londynie pracy *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie w drugiej wojnie światowej*³, ani też w PRL-owskiej syntezie *Polski czyn zbrojny w II wojnie światowej*, której drugi tom poświęcony jest PSZ⁴. Równie mało uwagi polskim komandosom poświęcono w wielu innych pracach o udziale PSZ w walkach na froncie włoskim. Witold Biegański w książce *Bolonia 1945* daje jedynie krótką wzmiankę o istnieniu batalionu komandosów, ale całkowicie pomija go w opisie walk⁵. Z kolei Zbigniew Wawer w monografii pt. *Monte Cassino 1944*, pomimo rozpisania przebiegu walk na poszczególne bataliony, nie wyróżnił osobno Zgrupowania „Commando”, a działania komandosów zostały przedstawione pobieżnie w podrozdziałach poświęconych innym batalionom⁶. Jednak w pracy tego samego autora *Monte Cassino. Walki 2. Korpusu Polskiego*, która ma strukturę podobną do poprzedniej książki, pojawia się osobny podrozdział poświęcony Zgrupowaniu „Commando”⁷. Wyjątkiem pod tym względem jest praca Kacpra Śledzińskiego *Wyklęta Armia. Odyseja żołnierzy Andersa*⁸, w której znajduje się w popularnej formie opis działań samodzielnej kompanii Commando przed jej połączeniem z 2. Korpusem Polskim oraz wzmianki o udziale polskich komandosów w bitwach o Monte Cassino i Ankone.

Obecnie termin komandos oznacza najczęściej żołnierza oddziału wojsk specjalnych. *Mała encyklopedia wojskowa* podaje następującą definicję terminu komandos: 1) *specjalnie szkoleni żołnierze brytyjskich pododdziałów dywersyjno-rozpoznawczych używanych w II wojnie światowej*. [...] 2) *potocznie – żołnierze oddziałów rozpoznawczych*⁹. Z kolei *Leksykon wiedzy wojskowej* informuje, że komandos to żołnierz pododdziałów (oddziałów) dywersyjnych oraz powietrznodesantowych¹⁰. Niestety, obie te definicje nie oddają w pełni tego, kim byli komandos w czasie II wojny światowej. Pierwsza ogranicza przynależność do grona komandosów jedynie do żołnierzy brytyjskich, podczas gdy formacje tego typu istniały w większości armii alianckich. Druga definicja zalicza do komandosów również żołnierzy oddziałów powietrznodesantowych, podczas gdy w omawianym okresie komandos nie docierali na pole bitwy przy pomocy spadochronów. Obie definicje są zaś na tyle szerokie, że obejmują żołnierzy zdecydowanej większości istniejących w trakcie II wojny światowej formacji prowadzących działania specjalne.

Wyjaśnienie terminu komandos zamieszczone w *Encyklopedii II wojny światowej*¹¹ także podaje błędne informacje, jakoby komandos prowadzili działania powietrznodesantowe oraz działali pod dowództwem Kierownictwa Operacji Specjalnych (Special Operations Executive – SOE), czyli agencji rządu brytyjskiego, której zadaniem było prowadzenie działań sabotażowych i dywersyjnych na terenach okupowanych przez państwa Osi.

³ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 2, Kampanie na obczyźnie, część 2, Londyn 1975.

⁴ *Polski czyn zbrojny w II wojny światowej. Walki formacji polskich na Zachodzie 1939–1945*, (red.) W. Biegański, Warszawa 1981.

⁵ W. Biegański, *Bolonia 1945*, Warszawa 1986.

⁶ Z. Wawer, *Monte Cassino 1944*, Warszawa 2009.

⁷ Idem, *Monte Cassino. Walki 2. Korpusu Polskiego*, Warszawa 2009.

⁸ K. Śledziński, *Wyklęta Armia. Odyseja żołnierzy Andersa*, Kraków 2017.

⁹ *Mała encyklopedia wojskowa*, t. II, Warszawa 1970, s. 65.

¹⁰ *Leksykon wiedzy wojskowej*, Warszawa 1979, s. 169.

¹¹ *Encyklopedia II wojny światowej*, Warszawa 1975, s. 226.

Definicję najbliższą stanowi faktycznemu podaje Encyklopedia wojskowa. Dowódcy i ich armie, historia wojen i bitew, technika wojskowa. Zgodnie z nią komandos to: żołnierze wyszkoleni do wykonywania specjalnych zadań bojowych, rozpoznania lub opanowania ważnych obiektów, dywersji i sabotażu (na tyłach i zapleczu wojsk przeciwnika, czasem do organizowania ruchu partyzanckiego), zwłaszcza w szczególnie trudnych warunkach terenowych i klimatycznych, występujący w umundurowaniu, samodzielnie lub w zwartych oddziałach wojskowych¹². Powyższa definicja potrzebuje jednak kilku poprawek, aby w pełni oddać charakter omawianej formacji.

Komandosami w rozumieniu niniejszej pracy są żołnierze sił zbrojnych aliantów szkoleni do prowadzenia działań bojowych, dywersji i sabotażu na tyłach i zapleczu przeciwnika, rozpoznania oraz opanowania ważnych obiektów, ze szczególnym uwzględnieniem desantów morskich, występujący w umundurowaniu i w zwartych oddziałach wojskowych.

Praca ta poświęcona jest żołnierzom trzech oddziałów PSZ, które można uznać za oddziały komandosów. Były to: samodzielna kompania Commando¹³, 111. kompania ochrony mostów oraz 2. batalion komandosów zmotoryzowanych. Podstawowym celem niniejszej pracy jest przeprowadzenie analizy użyteczności bojowej polskich oddziałów komandosów prowadzących działania w składzie 2. Korpusu. Autor próbuje odpowiedzieć na pytanie, czy żołnierze oddziałów komandosów PSZ faktycznie spełniali wymienione powyżej warunki i czy można ich uznać za żołnierzy wojsk specjalnych? W jaki sposób wykonywali powierzone im zadania? Czy przełożeni komandosów potrafili wykorzystać potencjał, jaki dawało posiadanie tego typu formacji? Kim byli polscy komandos? W celu udzielenia odpowiedzi autor przeprowadził analizę źródeł archiwalnych i memuarystycznych, przede wszystkim pod kątem sposobów prowadzenia działań, zachowania żołnierzy na polu walki i poza nim, a także wewnątrzoddziałowej dynamikę. Szczególną uwagę zwrócono na morale, dyscyplinę i *esprit de corps*.

Dotychczas tematyka komandosów PSZ nie spotkała się z większym zainteresowaniem historyków. Na polskim rynku wydawniczym pojawiły się jedynie dwa opracowania poświęcone temu zagadnieniu, oba o charakterze popularnonaukowym. Są to prace Mirosława Dereckiego¹⁴ i Huberta Królikowskiego¹⁵. Należy przy tym zaznaczyć, że obie pozycje skupiają się jedynie na samodzielnej kompanii Commando, po macoszemu traktując pozostałe polskie jednostki komandosów. Stosunkowo dużo informacji na temat 2. batalionu komandosów zmotoryzowanych można znaleźć w pracach Juliusza S. Tyma poświęconych wojskom pancernym PSZ¹⁶. Jakkolwiek tematyka ta wydaje się zasadniczo odbiegać od dziejów komandosów, to historia obu formacji jest ze sobą bardzo mocno związana.

¹² Encyklopedia wojskowa. Dowódcy i ich armie, historia wojen i bitew, technika wojskowa, t. 1, Warszawa 2007, s. 444.

¹³ Funkcjonująca również pod nazwą 6th Troop No. 10 Commando.

¹⁴ M. Derecki, *Na ścieżkach polskich komandosów*, Lublin 1980.

¹⁵ H. Królikowski, 1. *Samodzielna Kompania Commando* (No. 10 Commando – 6th Troop), Warszawa 2011.

¹⁶ J.S. Tym, *Pancerni i ulani generała Andresa. Broń pancerna i kawaleria pancerna Polskich Sił Zbrojnych na Środkowym Wschodzie i we Włoszech 1941–1946*, Warszawa 2012; idem, *Wojska pancerne Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1940–1947. Doktryna organizacja, szkolenie i działania bojowe*, Warszawa 2012.

Oprócz monografii ukazało się również kilka artykułów naukowych poświęconych tej tematyce autorstwa Piotra Korczyńskiego¹⁷, Joanny Danielewskiej¹⁸ i Bogusława Kosela¹⁹. Za szczególnie ważną należy uznać ostatnią z wymienionych prac.

Wśród autorów zagranicznych większość skupiała się na komandosach brytyjskich i wywodzącym się z ich koncepcji amerykańskich rangersach. Informacje o polskich formacjach tego typu można znaleźć w pracach poświęconych dziejom No. 10 Commando – jednostce macierzystej polskiej samodzielnej kompanii Commando – złożonej z kompanii wystawionych przez siły zbrojne państw okupowanych przez III Rzeszę. Prace jej poświęcone napisali Ian Dear²⁰ oraz Nick van der Bijl²¹. Wypada tutaj również wymienić włoskiego historyka Silvio Tasselliego, który poświęcił kilka artykułów wszystkim trzem oddziałom polskich komandosów²².

Nie można napisać jakiegokolwiek pracy naukowej poświęconej dziejom PSZ bez wykorzystania akt zgromadzonych w archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum gen. Sikorskiego (IPMS) w Londynie. Nie inaczej jest w przypadku komandosów. W zbiorach archiwalnych tej zasłużonej placówki znajdują się m.in. kroniki samodzielnej kompanii Commando i 2. batalionu komandosów zmotoryzowanych, dzienniki bojowe obu jednostek, dzienniki bojowe poszczególnych plutonów samodzielnej kompanii Commando oraz 1. i 3. kompanii motorowej 2. batalionu komandosów zmotoryzowanych. Dokumenty te szczegółowo opisują szlak bojowy tych jednostek. W dziennikach bojowych znajdują się opisy starć, informacje o otrzymanych i wydanych rozkazach, stany osobowe, czy też wnioski odznaczeniowe. Obie kroniki, prowadzone z literackim zacięciem, dają bardzo dobry wgląd w funkcjonowanie obu jednostek. Również dzienniki bojowe plutonów samodzielnej kompanii Commando pomimo swojego dokumentowego charakteru prowadzone były przez osoby o lekkim piórze i obfitują w opisy wydarzeń dalece odbiegające od suchych formułek, jakich można spodziewać się po tego typu dokumentach.

Bardzo ważnym źródłem do badań nad polskimi komandosami w czasie II wojny światowej są kopie ewidencji osobowych obu oddziałów, które umożliwiają wgląd w przekrój społeczny komandosów. Niestety, część dokumentów zaginęła w trakcie transportu 2. Korpusu z Włoch do Wielkiej Brytanii w 1946 r. Były wśród nich oryginały ewidencji. Zachowanie w zbiorach IPMS ręcznie sporządzonej kopii zawdzięczamy przezorności chor. Jana Sokołowskiego, który prowadził kancelarię 2. batalionu komandosów zgodnie

¹⁷ P. Korczyński, „Polskie Commando na froncie włoskim”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 2013, nr 4, s. 187–194.

¹⁸ J. Danielewska, „Udział polskiej I Samodzielnej Kompanii Commando w działaniach wojennych w II wojnie światowej”, w: *Od armii komputerowej do armii narodowej*, t. 4, red. W. Rezmier, Toruń 2012, s. 519–536.

¹⁹ B. Kosel, „Litewscy żołnierze kontraktowi w 2. Batalionie Komandosów Zmotoryzowanych (PSZ)”, *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku* 2013, nr 26, s. 18–28.

²⁰ I. Dear, *Ten Commando 1942–45*, Barnsley 2010.

²¹ N. van der Bijl, *Commandos in Exile. The Story of 10 (Inter-Allied) Commando 1942–45*, Londyn 2006; idem, *No. 10 (Inter-Allied) Commando. Britain's Secret Commando*, Oxford 2016.

²² S. Tasselli, „10th Army Inter-Allied Commando. Mino Pecorelli e il 6o Troop Polacco in Italia”, *Uniformi e Armi* 1996, nr 67, s. 32–43; idem, „111a Compagnia Protezione Ponti”, *Storia & Battaglie* 2006, nr 63, s. 29–46; idem, „Antony Gecas. Il Lituano Della Scozia (Prima parte)”, *Storia & Battaglie* 2008, nr 82, s. 24–30; idem, „Antony Gecas. Il Lituano Della Scozia (Secondo parte)”, *Storia & Battaglie* 2008, nr 83, s. 2–10.

z zasadą, że pismo bez kopii nie wychodzi z kancelarii i dlatego ręcznie przepisał całą ewidencję²³.

Dużo informacji na temat samodzielnej kompanii Commando znajduje się w zbiorach brytyjskiego The National Archives (TNA) w Londynie. Dokumenty tam zgromadzone dotyczą przede wszystkim okresu powstania pierwszej polskiej jednostki komandosów, ich szkolenia, jak również działań bojowych prowadzonych przez samodzielną kompanię Commando przed przeniesieniem jej do 2. Korpusu.

Stosownie do zasady, że w każdym konflikcie zbrojnym uczestniczą co najmniej dwie strony, kwerenda źródłowa objęła zbiory Bundesarchiv-Militärarchiv we Freiburgu im Breisgau. Niestety, w przeciwieństwie do wcześniej wymienionych instytucji, w zbiorach niemieckich nie znajdują się żadne informacje odnoszące się bezpośrednio do przedmiotu niniejszej pracy. W dużej mierze jest to „zasługa” zniszczeń wojennych, w wyniku których ogromna część informacji zawartych w dokumentach wytworzonych przez niemieckie siły zbrojne w okresie drugiej wojny światowej została bezpowrotnie utracona. Zachowały się jednak akta Oddziału Ic (rozpoznanie i wywiad) sztabu LXXVI Korpusu, które rzucają światło na stan wiedzy wojsk niemieckich we Włoszech na temat polskich komandosów.

Nieocenionym źródłem do prac nad historią komandosów PSZ było czasopismo „Wiadomości-Wypad”, którego kolekcja znajduje się w zbiorach biblioteki Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego w Londynie. Było to czasopismo kombatanckie ukazujące się w latach 1967–1996 jako organ prasowy Koła Kratkowanych Lwiątek i Komandosów, Byłych Żołnierzy 2. baonu grenadierów, samodzielnej kompanii Commando i 2. baonu komandosów zmotoryzowanych. Publikowano w nim liczne artykuły dotyczące historii samodzielnej kompanii Commando, 111. kompanii ochrony mostów i 2. batalionu komandosów zmotoryzowanych, wspomnienia weteranów oraz informacje dotyczące ich powojennych losów. Zawartość czasopisma jest szczególnie ważna dla badań poświęconych historii 111. kompanii ochrony mostów. Oddział ten nie pozostawił po sobie praktycznie żadnej dokumentacji. Jedyne ślady w zbiorach archiwalnych dotyczące jego dziejów pochodzą z dokumentów wytworzonych przez inne oddziały, a więc mają charakter pośredni. Cenne są więc, opublikowane na łamach „Wiadomości-Wypadu” w latach 80., wspomnienia dowódcy 111. kompanii ochrony mostów Feliksa Kępy, będące podstawowym źródłem do historii tej jednostki²⁴.

²³ M. Zajączkowski, „Chorąży Antek”, *Wiadomości-Wypad* 1980, nr 74, s. 9.

²⁴ F. Kępa, „Piersy Krzest Bojowy”, *Wiadomości-Wypad* 1977, nr 60, s. 13–15; idem, „Dziesięć dni na Monte Freddo”, *Wiadomości-Wypad* 1979, nr 69, s. 8–14; idem, „Pościg na Ankone (1)”, *Wiadomości-Wypad* 1979, nr 70, s. 7–10; idem, „Pościg na Ankone (2)”, *Wiadomości-Wypad* 1979, nr 71, s. 10–13; idem, „Pościg na Ankone (3)”, *Wiadomości-Wypad* 1980, nr 72, s. 10–12; idem, „Narodziny kompanii”, *Wiadomości-Wypad* 1981, nr 78, s. 3–6; idem, „Szkolenie”, *Wiadomości-Wypad* 1981, nr 79, s. 4–5; idem, „Pod Monte Cassino”, *Wiadomości-Wypad* 1982, nr 80, s. 5–6; idem, „W Zgrupowaniu Commando”, *Wiadomości-Wypad* 1982, nr 82, s. 8–10; idem, „W Zgrupowaniu Kawalerii”, *Wiadomości-Wypad* 1983, nr 84/85, s. 2–5; idem, „Wypad-Gigant”, *Wiadomości-Wypad* 1983, nr 83, s. 9–11; idem, „Nieudany wypad na S. Andrea di Suaza (1)”, *Wiadomości-Wypad* 1984, nr 88, s. 7–8; idem, „Nieudany wypad na S. Andrea di Suaza (2)”, *Wiadomości-Wypad* 1985, nr 89, s. 16; idem, „San Angelo – luzowanie”, *Wiadomości-Wypad* 1985, nr 90, s. 7–8; idem, „Jak to było na tym Monte Giove? (1)”, *Wiadomości-Wypad* 1986, nr 92, s. 9–11; idem, „Śmiech nad rzeką Metauro”, *Wiadomości-Wypad* 1986, nr 91, s. 5–7; idem, „Jak to było na tym Monte Giove? (2)”, *Wiadomości-Wypad* 1987, nr 93, s. 13–14.

Dwóch oficerów samodzielnej kompanii Commando i 2. batalionu komandosów zmotoryzowanych – Maciej Zajączkowski oraz Tadeusz Monsior – pozostawiło po sobie opublikowane wspomnienia. Praca Monsiora, zatytułowana *Commando* ukazała się w Londynie w 1973 r. Zawierała ona nie tylko wojenne wspomnienia, ale też bardzo istotne informacje dotyczące komandosowskiego ruchu kombatanckiego²⁵. *Sztylet komandosa* autorstwa Zajączkowskiego ukazał się w 1990 r. kilka lat po śmierci autora²⁶. Zajączkowski pełnił przez lata funkcję nieoficjalnego historyka polskich komandosów i był autorem wielu opracowań, które opublikował na łamach redagowanego przez siebie czasopisma „Wiadomości-Wypad”.

Swoje wspomnienia spisał również inny weteran samodzielnej kompanii Commando i 2. batalionu komandosów zmotoryzowanych Henryk Jedwab. Składają się one z dwóch części opisujących odpowiednio lata 1918–1942 i 1942–1945. Niestety przed śmiercią Jedwab nie zdążył napisać planowanej trzeciej części obejmującej okres powojenny. Wspomnienia te znajdują się w posiadaniu rodziny Jedwabów²⁷.

Interesującym źródłem jest zbiór *Zielony talizman. Reportaże z dziejów Pierwszej Samodzielnej Kompanii Commando No. 10 Comando – 6th Troop*²⁸ wydany po raz pierwszy w 1946 r. w Bolonii. Zamieszczone w nim reportaże autorstwa żołnierzy samodzielnej kompanii Commando były pisane na bieżąco, w ciągu od kilku dni do kilku tygodni od opisywanych wydarzeń, a następnie zebrane i zredagowane przez dwóch komandosów – Macieja Zajączkowskiego oraz Konrada Braulińskiego (poległego pod Ankoną). Jako że powstawały krótko po opisywanych wydarzeniach, pozbawione są typowej dla wspomnień wady – zatarcia w pamięci szczegółów. Często przypominają wręcz wpisy z dzienników i pamiętników. Reportaże te wraz z upływem czasu i często bardziej przypominają wpisy z dzienników i pamiętników. W przypadku Konrada Braulińskiego, który nie dożył końca wojny, mamy do czynienia ze spojrzeniem na wojnę oczami kogoś, komu nie dana była możliwość spisania wspomnień już po zakończeniu konfliktu.

Wszystkie te reportaże i wspomnienia świadczą o bardzo dużym zacięciu literackim wielu polskich komandosów. Ich teksty prezentują różny poziom artystyczny, jednak dają unikalną możliwość nie tylko napisania dogłębnej historii formacji, ale też pogłębienia wiedzy o samych komandosach jako ludziach. Na łamach „Wiadomości-Wypadu” oraz *Zielonego Talizmanu* znajdziemy obok reportaży, czy wspominek, także eseje, felietony, poezję czy piosenki, tworzone przez komandosów w całym okresie istnienia ich formacji – od utworzenia samodzielnej kompanii Commando w 1942 r. do czasu po demobilizacji 2. batalionu komandosów zmotoryzowanych w 1947 r. Twórczość ta została uwzględniona w niniejszej pracy, z pewnością jednak zasługuje ona na samodzielną pracę z zakresu historii kultury lub też wykorzystania w pełnym zakresie w popularyzacji historii.

Obok wymienionych wcześniej prac Dereckiego, Królikowskiego, Tyma, Tasselliego i Wawra oraz licznych opracowań autorstwa samych komandosów ukazujących się

²⁵ T. Monsior, *Commando*, Londyn 1973.

²⁶ M. Zajączkowski, *Sztylet komandosa*, Warszawa 1991.

²⁷ H. Jedwab, Part I Memoirs of Henryk Jedwab 1918–1942, maszynopis, archiwum prywatne E. Jedwabia; idem, Part II Memoirs of Henryk Jedwab 1918–1942, maszynopis, archiwum prywatne E. Jedwabia.

²⁸ *Zielony Talizman. Reportaże z dziejów Pierwszej Samodzielnej Kompanii Commando No. 10 Comando – 6th Troop*, [red.] Konrad Brauliński, Maciej Zajączkowski, Łomianki 2006.

na łamach „Wiadomości-Wypad” wykorzystano również szereg innych opracowań. Do najważniejszych należy zaliczyć książki Krzysztofa Kubiaka *Rajd na St. Nazaire. Między strategią a taktyką*²⁹, Jakuba Żaka *Nie walczyli dla siebie. Powojenna odyseja 2. Korpusu Polskiego*³⁰ oraz pracę zbiorową *Od Ankony do Bolonii 1944–1945. Studia i materiały do dziejów 2. Korpusu Polskiego*³¹. Należy wymienić też monografię Semper Fidelis *Dzieje Pułku 6 Pancernego*, „Dzieci Lwowskich” autorstwa Waldemara Handkego³², książkę Tadeusza Kondrackiego *Polskie organizacje kombatanckie w Wielkiej Brytanii w latach 1945–1948*³³ oraz pracę zbiorową pod redakcją Jana Bielatowicza *Ułani karpaccy. Zarys historii pułku*³⁴.

Niniejsza praca posiada układ chronologiczno-rzeczowy. Taki sposób konstrukcji umożliwia spójne przedstawienie dziejów polskich komandosów oraz nakreślenie odpowiedniego kontekstu historycznego.

Praca składa się z siedmiu rozdziałów. Pierwszy z nich to zarys historii komandosów w II wojnie światowej, w którym zawarto genezę powstania formacji, jej działania i ewolucję w obliczu zmieniającej się sytuacji na frontach walk. Wspomniano ważne dla powstania i istnienia komandosów osoby oraz wpływ, jaki formacja wywarła na powstanie innych jednostek specjalnych. Rozdział ten daje możliwość przeprowadzenia porównania pomiędzy komandosami polskimi a komandosami sił zbrojnych innych państw alianckich.

Drugi rozdział poświęcono początkom komandosów w Wojsku Polskim. Obejmuje on okres od decyzji Naczelnego Wodza o utworzeniu kompanii Commando z 28 sierpnia 1942 r. do 1 grudnia 1943 r., gdy polscy komandosi wylądowali we Włoszech, gdzie mieli rozpocząć działania bojowe. Cały ten czas poświęcony był wszechstronnemu i wymagającemu szkoleniu, które miało z wybranych polskich żołnierzy uczynić elitę PSZ. Dodatkowo w rozdziale tym dane z ewidencji samodzielnej kompanii Commando przeanalizowano pod kątem tego jacy byli polscy komandosi.

Rozdział trzeci obejmuje pierwszy okres walk samodzielnej kompanii Commando we Włoszech, od grudnia 1943 r. do kwietnia 1944 r., gdy kompania znajdowała się pod dowództwem brytyjskim. W tym czasie polscy komandosi uczestniczyli w walkach nad górnym biegiem rzeki Sangro, gdzie przeszli chrzest bojowy skutecznie broniąc miejscowości Pescopennataro przed atakiem niemieckich strzelców górskich, oraz w pierwszej bitwie o Monte Cassino.

Kolejny etap historii polskich komandosów opisano w rozdziale czwartym. Rozpoczyna go przeniesienie w kwietniu 1944 r. samodzielnej kompanii Commando spod dowództwa brytyjskiego do polskiego 2. Korpusu, w składzie którego kompania wzięła udział w czwartej bitwie o Monte Cassino i zdobyciu Ankony. Mamy tutaj również

²⁹ K. Kubiak, *Rajd na St. Nazaire. Między strategią a taktyką*, Warszawa 2016.

³⁰ J. Żak, *Nie walczyli dla siebie. Powojenna odyseja 2. Korpusu Polskiego*, Warszawa 2014.

³¹ *Od Ankony do Bolonii 1944–1945. Studia i materiały do dziejów 2. Korpusu Polskiego*, red. W. Handke, Z. Józwiak, B. Polak, M. Polak, Leszno 2016.

³² W. Handke, *Semper Fidelis. Dzieje Pułku 6 Pancernego „Dzieci Lwowskich”*, Leszno 2006.

³³ T. Kondracki, *Polskie organizacje kombatanckie w Wielkiej Brytanii w latach 1945–1948*, Warszawa 2006.

³⁴ *Ułani karpaccy. Zarys historii pułku*, red. J. Bielatowicz, Warszawa–Kraków 2015.

do czynienia z rozbudową formacji komandosów w szeregach PSZ, gdyż w tym samym okresie powstała 111. kompania ochrony mostów, zwana półoficjalnie 2. kompanią komandosów. Wzięła ona udział w bitwie o Ankonę (gdzie jako pierwszy oddział polski wkroczyła do miasta) oraz w walkach o przełamanie linii Gotów. Rozdział zamyka decyzja o rozwinięciu samodzielnej kompanii Commando do pełnego batalionu na początku sierpnia 1944 r. oraz rozwiązanie z przyczyn politycznych 111. kompanii ochrony mostów, co nastąpiło miesiąc później.

Rozdział piąty poświęcono 2. batalionowi komandosów zmotoryzowanych rozwiniętemu z samodzielnej kompanii Commando. Obejmuje on okres szkolenia i udział batalionu w bitwie o Bolonię. Podobnie jak w przypadku drugiego rozdziału niniejszej pracy nacisk położono na to, kim byli żołnierze wchodzący w skład oddziału, ze szczególnym uwzględnieniem danych z ewidencji osobowej batalionu.

Rozdział szósty opisuje powojenne losy polskich komandosów, najpierw jako sił okupacyjnych we Włoszech, przez proces demobilizacji, a zakończywszy na informacjach o życiu cywilnym w kraju i na emigracji. Znajdują się tutaj również informacje o aktywności kombatanckiej polskich komandosów.

Ostatnią część pracy stanowi omówienie umundurowania, uzbrojenia i wyposażenia samodzielnej kompanii Commando, 111. kompanii ochrony mostów i 2. batalionu komandosów zmotoryzowanych. Oprócz samego opisu podano informacje o specyfice wykorzystania przedstawionego sprzętu przez polskich komandosów.

W niniejszej pracy autor użył lokalnych toponimów. Wyjątkiem są nazwy utrwalone w języku polskim. Wszystkie cytaty ze źródeł polskich przytoczono z zachowaniem oryginalnej pisowni, nawet jeśli autorzy wspomnień posługiwali się ortografią i gramatyką odbiegającą od stosowanej współcześnie.

Wątpliwości mogą nasunąć się również w przypadku stopni wojskowych żołnierzy wojsk innych państw. W pracy zdecydowano się na użycie dla wygody czytelnika spolszczonych nazw stopni. Jest to rozwiązanie, które wprawdzie może prowadzić do nieporozumień, jednak mamy do czynienia z armiami państw, które dzisiaj są członkami Sojuszu Północnoatlantyckiego. Używany w NATO system standaryzacji stopni wojskowych, oznaczonych kodami, umożliwia porównanie stopni żołnierzy sojusznicznych armii.

Autor chciałby podziękować wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania niniejszej pracy. Przede wszystkim ogromne podziękowania należą się krewnym komandosów, którzy na potrzeby powstania tej książki udostępnili swoje kolekcje fotografii, archiwa rodzinne oraz podzielili się wiedzą przekazywaną w swoich rodzinach. Autor chciałby tutaj wymienić Barbarę Dides, Bożennę Glover, Erica Jedwabia, Jerzego Piątkiewicza, Michaela Piotrowskiego, Raffaele Pizzola, Michała Raka, Tanię Robinson, Francois de Saint-Martin, Jonasza Stramczewskiego, Mariana Szymańskiego, Waltera Szablowskiego oraz Antonio i Giselle Wereniczów. Podziękowania należą się również Przemysławowi Kapturskiemu za pomoc w sprawie uzbrojenia i wyposażenia komandosów oraz Paulinie Gabryszak-Stevens z IPMS za wsparcie okazane w trakcie poszukiwań archiwalnych.

Formacje komandosów w siłach zbrojnych aliantów

Gdy w czerwcu 1940 r. wojska III Rzeszy zajęły większość krajów Europy zachodniej wydawało się, że trwająca niecały rok wojna miała wkrótce dobiec końca. Jedynym krajem, walczącym z Niemcami, który nie znalazł się pod okupacją, była Wielka Brytania wspierana przez jej dominia i kolonie. Po klęsce na kontynencie jedynie cudem udało się uratować żołnierzy Brytyjskiego Korpusu Ekspedycyjnego od niewoli, ewakuując ich z kotła pod Dunkierką. Wiele osób uważało, że inwazja wojsk niemieckich na Brytanię jest tylko kwestią czasu, a wtedy przetrzebiona armia brytyjska nie będzie w stanie stawić czoła najeźdźcom.

Głównym zwolennikiem kontynuowania działań wojennych był premier Winston Churchill, który imał się każdego sposobu na podtrzymanie upadającego ducha Brytyjczyków. Dużą rolę odgrywały tu działania propagandowe rządu, w tym przemówienia Churchilla oraz postawa króla Jerzego VI. Jednak każdy aparat propagandowy musi mieć materiał, na którym może pracować. Najlepiej nadawały się do tego sukcesy militarne – niestety na początku lata 1940 r. Brytyjczycy nie mieli powodu do optymizmu.

W takich okolicznościach zrodziła się idea szybkich rajdów na tereny zajęte przez Niemców. Miały one, po pierwsze: dokonywać jak największych zniszczeń w infrastrukturze, po drugie: zmusić wroga do ciągłej czujności i rozproszenia środków, do ochrony całego terytorium narażonego na atak. Jednak najważniejszym zadaniem było dostarczenie materiału aparatowi propagandy.

Siły zbrojne Wielkiej Brytanii miały już pewne doświadczenie w organizacji rajdów na wybrzeża nieprzyjaciela. Najsłynniejszy był atak na Zeebrugge i Ostendę 23 kwietnia 1918 r., w trakcie którego Royal Navy wysadziła desant w bazie Kaiserliche Marine. Była to jednak akcja jednorazowa, a jej podłoże było zupełnie inne¹.

W przypadku nowo tworzonej formacji odwoływano się do tradycji oddziałów walczących przeciw siłom brytyjskim. W trakcie II wojny burskiej z lat 1899–1902 po początkowej fazie walk regularnych i zajęciu większości terenów Transwalu i Oranii podstawą działań Burów stała się partyzantka. Oparto się tu na lokalnie organizowanych oddziałach, tzw. commando, wyprowadzających szybkie ataki na tyły wojsk brytyjskich i natychmiast po ich wykonaniu znikających w sawannie. Taki model działania idealnie wpasowywał się w zadania postawione nowej formacji. Istniały jedynie dwie istotne różnice. Oddziały te miały być częścią regularnego wojska, a ich głównym środkiem transportu zamiast koni stały się okręty i barki desantowe Royal Navy. Ze względu na

¹ J. Gozdawa-Gołębiowski, *Pierwsza wojna światowa na morzu*, Warszawa 1973, s. 497–504; K. Kubiak, op. cit., s. 11–36.

Bibliografia

I. Źródła

1. Archiwalia

■ INSTYTUT POLSKI I MUZEUM GEN. SIKORSKIEGO, LONDYN

Oddziały PSZ w Kanadzie (sygn. A.X)

2. Korpus Polski (sygn. A.XI)

Oddziałowe Kroniki i Dzienniki Działań (sygn. C)

Samodzielna Kompania Commando

2. Batalion Komandosów Zmotoryzowanych

Pułk Ułanów Karpackich

15. Pułk Ułanów Poznańskich

2. Brygada Pancerna.

■ THE NATIONAL ARCHIVES, LONDYN

War Cabinet and Cabinet: Chiefs of Staff Committee: Minutes (sygn. CAB 79)

War Cabinet and Cabinet Office: Historical Section: Archivist and Librarian Files: (AL Series) (sygn. CAB 106).

Combined Operations Headquarters, and Ministry of Defence, Combined Operations Headquarters later Amphibious Warfare Headquarters: Records (sygn. DEFE 2).

Foreign Office: Private Office Papers of Sir Anthony Eden, Earl of Avon, Secretary of State for Foreign Affairs (sygn. FO 954).

War Office: Central Mediterranean Forces, (British Element): War Diaries, Second World War (sygn. WO 170).

War Office: Allied Forces, Mediterranean Theatre: Military Headquarters Papers, Second World War (sygn. WO 204).

Ministry of Supply and War Office: Military Operational Research Unit, successors and related bodies: Reports and Papers (sygn. WO 291).

War Office and Ministry of Defence: Military Secretary's Department: Recommendations for Honours and Awards for Gallant and Distinguished Service (Army) foreign (sygn. WO 373).

■ BUNDESARCHIV-MILITÄRARCHIV, FREIBURG IM BREISGAU

LXXVI. Armeekorps/LXXVI. Panzerkorps, (sygn. RH 24-76)

Akta oddziału Ic sztabu korpusu.

2. Dokumenty drukowane

- Kościański Zdzisław, „Dziennik 2. Szwadronu 1. Pułku Ułanów Krechowieckich, 29 marca 1944–15 kwietnia 1945 r.”, w: *Od Ancony do Bolonii. Studia i materiały do dziejów 2. Korpusu Polskiego*, red. W. Handke, Leszno 2016.
- Mały rocznik statystyczny Polski. Wrzesień 1939–czerwiec 1941*, Warszawa 1990.
- Polak Michał, *Organizacja i działania bojowe 2. Korpusu Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1943–1945. Działania zaczepne nad Adriatykiem. Bitwa o Ankonę 1944*. Wybór źródeł, część I, Leszno 2004.
- Wireless Sets No. 18 Mark I, Mark II, Mark III and Wireless Sets No. 68. Working Instructions, Londyn 1943.
- Wireless Set No. 38 A.F.V. Working Instructions, Londyn 1945.
- Wykaz poległych i zmarłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Obczyźnie w latach 1939–1946*, Londyn 1952.

3. Źródła opisowe drukowane

- „21 lat Polskich Komandosów”, *Wiadomości-Wypad* 1963, nr 10.
- Anders Władysław, *Bez ostatniego rozdziału*, Warszawa 2018.
- Aronson Stanisław, Bukalska Patrycja, *Rysiek z Kedywu. Niezwykłe losy Stanisława Aronsona*, Kraków 2009.
- „B.p. Dov (Jozef Ber) Rozen”, *Wiadomości-Wypad* 1972, nr 42–43.
- Brauliński Konrad, „Achnacarry”, *Wiadomości-Wypad* 1970, nr 36.
- Churchill Thomas, *The Churchill Chronicles. Annales of the Yeoman Family*, b.m.w. 1986.
- „Co robią nasi koledzy w Warszawie”, *Wiadomości-Wypad* 1976, nr 58.
- Commando Pocket Manual 1940–1945, Londyn 2015.
- „Commando Reunion”, *Wiadomości-Wypad* 1977, nr 61.
- „Cudem uniknął śmierci”, *Wiadomości-Wypad* 1977, nr 62.
- Czyński Andrzej, „Wspomnienie o Stachu Wołoszowskim”, *Wiadomości-Wypad* 1967, nr 24.
- Deminet Czesław, „Nad grobem komandosa”, *Wiadomości-Wypad* 1971, nr 37.
- Deminet Czesław, „Spotkanie”, *Wiadomości-Wypad* 1971, nr 37.
- Drogi cichociemnych*, Warszawa 2010.
- Durnford-Slater John, *Komandosi. Wspomnienia dowódcy jednostki specjalnej 1940–1945*, Łódź 2002.
- Glanowski Zbigniew, „List”, *Wiadomości-Wypad* 1973, nr 44.
- „Honory dla zasłużonych”, *Dziennik Łódzki* 1981, nr 89.
- Józekowski Alojzy, *Znowu się naraziłem. Wspomnienia cichociemnego*, Warszawa 2014.
- Kagan Benjamin, *Combat secret pour Israel*, Paryż 1963.
- „Kazio Mizera żyje!”, *Wiadomości-Wypad* 1979, nr 69.
- Kesselring Albert, *Soldat bis zumletzten Tag*, Bonn 1953.
- Kępa Feliks, „Dziesięć dni na Monte Freddo”, *Wiadomości-Wypad* 1979, nr 69.
- Kępa Feliks, „Jak to było na tym Monte Giove? (1)”, *Wiadomości-Wypad* 1986, nr 92.
- Kępa Feliks, „Jak to było na tym Monte Giove? (2)”, *Wiadomości-Wypad* 1987, nr 93.
- Kępa Feliks, „Narodziny kompanii”, *Wiadomości-Wypad* 1981, nr 78.
- Kępa Feliks, „Nieudany wypad na S. Andrea di Suasa (1)”, *Wiadomości-Wypad* 1984, nr 88.
- Kępa Feliks, „Nieudany wypad na S. Andrea di Suasa (2)”, *Wiadomości-Wypad* 1985, nr 89.

- Kępa Feliks, „Non omnis moriar (W 15 Rocznicę śmierci ppłka Władysława Smrokowskiego)”, *Wiadomości-Wypad* 1980, nr 72.
- Kępa Feliks, „Piersy Krzest Bojowy”, *Wiadomości-Wypad* 1977, nr 60.
- Kępa Feliks, „Pod Monte Cassino”, *Wiadomości-Wypad* 1982, nr 80.
- Kępa Feliks, „Pościg na Ankonę (1)”, *Wiadomości-Wypad* 1979, nr 70.
- Kępa Feliks, „Pościg na Ankonę (2)”, *Wiadomości-Wypad* 1979, nr 71.
- Kępa Feliks, „Pościg na Ankonę (3)”, *Wiadomości-Wypad* 1980, nr 72.
- Kępa Feliks, „San Angelo – luzowanie”, *Wiadomości-Wypad* 1985, nr 90.
- Kępa Feliks, „Szkolenie”, *Wiadomości-Wypad* 1981, nr 79.
- Kępa Feliks, „Śmiech nad rzeką Metauro”, *Wiadomości-Wypad* 1986, nr 91.
- Kępa Feliks, „W Zgrupowaniu Commando”, *Wiadomości-Wypad* 1982, nr 82.
- Kępa Feliks, „W Zgrupowaniu Kawalerii”, *Wiadomości-Wypad* 1983, nr 84/85.
- Kępa Feliks, „Wypad-Gigant”, *Wiadomości-Wypad* 1983, nr 83.
- Kępa Feliks, „Zgrupowanie Commando”, *Kamena* 1986, nr 855.
- „Komandos – Kawaler Orderu Odrodzenia Polski”, *Wiadomości-Wypad* 1986, nr 92.
- „Komandos-łącznościowiec z Kanady”, *Wiadomości-Wypad* 1979, nr 69.
- „Komandosowy Dok”, *Wiadomości-Wypad* 1972, nr 41.
- Korobczyc Piotr, „Ostatnie chwile Adama Bachledy”, *Wiadomości-Wypad* 1980, nr 75.
- Kuźmiński Jan, *Z Iwieńca i Stołpców*, Warszawa-Kraków 2014.
- Lewis Norman, „Neapol '44. Pamiątnik oficera wywiadu z okupowanych Włoch”, *Wołowiec* 2014.
- Licht Leopold, „Wielka Trójka”, *Wiadomości-Wypad* 1971, nr 39.
- „Likwidacja Baonu komandosów”, *Wiadomości-Wypad* 1977, nr 62.
- „Lili Marlene”, *Wiadomości-Wypad* 1977, nr 61.
- Lipiński Romuald, *My story*, b.m.w., b.d.w.
- „List do Redaktora Wypadu Krajowego”, *Wypad Extra USA* 1994, nr 1.
- „List z Izraela”, *Wiadomości-Wypad* 1983, nr 83.
- Lubański Józef, „Na marginesie „Niema łączności na San Angelo””, *Wiadomości-Wypad* 1979, nr 71.
- Łuczyński Władysław, *Moje cztery kampanie. Wspomnienia z kampanii wrześniowej, francuskiej, libijskiej i włoskiej*, Londyn 1988.
- Łuczyński Władysław, Plesner Ryszard, „Dwugłos artylerzystów o Monte Fredo”, *Wiadomości-Wypad* 1981, nr 76.
- Łukasik Roman, „Moje wspomnienia wojenne”, *Zesłaniec. Pismo Rady Naukowej Zarządu Głównego Związku Sybiraków* 2008, nr 34.
- „Mistrz pszczelarski”, *Wiadomości-Wypad* 1976, nr 58.
- Monsior Tadeusz, *Commando*, Londyn 1973.
- Monsior Tadeusz, „Pierwsza ofiara eskulapa komandosów”, *Wiadomości-Wypad* 1970, nr 34.
- Monsior Tadeusz, „Pożegnanie batalionu”, *Wiadomości-Wypad* 1971, nr 38.
- Monsior Tadeusz, „Spopielone komandosy”, *Wiadomości-Wypad* 1971, nr 37.
- „Nasi koledzy na Śląsku”, *Wiadomości-Wypad* 1976, nr 58.
- „Organization and training of British Commandos”, *Tactical and Technical Trends* 1942, nr 1.
- Patton George, *Wojna jak ją poznałem*, Warszawa 1989.
- Piątkowski Zbigniew, „Sto-Jedenasta!”, *Wiadomości-Wypad* 1989, nr 97.
- „Prawie milioner”, *Wiadomości-Wypad* 1972, nr 41.

- Polak Michał, *Organizacja i działania bojowe 2. Korpusu Polskich Sił Zbrojnych na zachodzie 1943–1945. Działania zaczepne nad Adriatykiem. Bitwa o Anconę 1944*. Wybór źródeł, cz. I, Leszno 2004.
- Radliński Jerzy, „Fragmenty bitwy o Bolonię”, *Wiadomości-Wypad* 1973, nr 45.
- Radliński Jerzy, „Moja droga do komandosów”, *Wiadomości-Wypad* 1992, nr 104.
- Senger und Etterlin von Fridolin, *Wojna w Europie. Wspomnienia niemieckiego dowódcy obrony Monte Cassino*, Poznań 2013.
- „Sercowe podboje komandosów w Watton Camp”, *Wiadomości-Wypad* 1975, nr 55.
- Smrokowski Władysław, „List mjr. Władysława Smrokowskiego”, *Wiadomości-Wypad* 1963, nr 10.
- „Spotkanie komandosów w Warszawie”, *Wiadomości-Wypad* 1976, nr 58.
- „Sprawozdanie Mjr. Stefana Zalewskiego”, *Wiadomości-Wypad* 1983, nr 86.
- „Stary komandos-moździerzysta”, *Wiadomości-Wypad* 1972, nr 41.
- Szebesta Jan, „Przyczynek do akcji nad rzeką Gaiana”, *Wiadomości-Wypad* 1975, nr 57.
- „Ś.p. Antoni Zemanek”, *Wiadomości-Wypad* 1975, nr 57.
- „Ś.p. Mjr. Dr. Inż. Maciej Zajączkowski (Drzewica) Kawaler Orderu Polonia Restituta”, *Wiadomości-Wypad* 1983, nr 86.
- „Ś.p. Zbigniew Wójcicki”, *Wiadomości-Wypad* 1980, nr 72.
- „Ś.p. Zenon Kaszubski”, *Wiadomości-Wypad* 1970, nr 35.
- „Święto komandosów 1979”, *Wiadomości-Wypad* 1979, nr 69.
- „Święto Komandosów 8 grudnia 1985 r.”, *Wiadomości-Wypad* 1986, nr 91.
- Tymieniecki Bohdan, *Na imię jej było Lily*, Warszawa 1987.
- „Ucieczka M. Zajączkowskiego z okupowanej Polski w 1939 roku”, *Wiadomości-Wypad* 1983, nr 86.
- Witkowski Henryk, Witkowski Ludwik, *Kedywiacy*, Warszawa 1973.
- Zajączkowski Maciej, „10 października zaczęliśmy nowe życie”, *Wiadomości-Wypad* 1968, nr 26.
- Zajączkowski Maciej, „Gdy „Kratkowane Lwiątko” żegnały komandosów”, *Wiadomości-Wypad* 1972, nr 42–43.
- Zajączkowski Maciej, „Irka”, *Wiadomości-Wypad* 1978, nr 67.
- Zajączkowski Maciej, „Jerzycz”, *Wiadomości-Wypad* 1967, nr 24.
- Zajączkowski Maciej, „Nasze spotkania z generałem Sosnkowskim”, *Wiadomości-Wypad* 1969, nr 31.
- Zajączkowski Maciej, „Niema łączności na San Angelo”, *Wiadomości-Wypad* 1979, nr 69.
- Zajączkowski Maciej, „Ballada Pijacka”, *Wiadomości-Wypad* 1969, nr 27.
- Zajączkowski Maciej, *Sztylet komandosa*, Warszawa 1990.
- Zajączkowski Maciej, „Bombardowanie Bari”, *Wiadomości-Wypad* 1980, nr 75.
- Zajączkowski Maciej, „Chorąży Antek”, *Wiadomości-Wypad* 1980, nr 74.
- Zajączkowski Maciej, „Jak zginął ks. Waculik?”, *Wiadomości-Wypad* 1973, nr 44.
- Zajączkowski Maciej, „Koło Komandosów”, *Wypad* 1963, nr 10.
- Zajączkowski Maciej, „Pierwsze Virtuti Militari”, *Wiadomości-Wypad* 1969, nr 27.
- Zalewski Stefan, „Fragment ostatniej bitwy we Włoszech”, *Wiadomości-Wypad* 1973, nr 44.
- Zalewski Stefan, „Humor Tadeusza Monsiora”, *Wiadomości-Wypad* 1985, nr 89.
- Zalewski Stefan, „Polskie zielone berety pod Neapolem”, *Wiadomości-Wypad* 1971, nr 39.
- „Zasłużony architekt”, *Wiadomości-Wypad* 1983, nr 83.
- Zielony Talizman. Reportaże z dziejów Pierwszej Samodzielnej Kompanii Commando No. 10 Comando – 6th Troop*, red. Konrad Brauliński, Maciej Zajączkowski, Łomianki 2006.

„Zjazd koleżeński – Nottingham 1982”, *Wiadomości-Wypad* 1982, nr 82.

„Zjazd koleżeński”, *Wiadomości-Wypad* 1971, nr 37.

4. Źródła internetowe

Halina Czerechowicz and Anthony Czerechowicz, <http://www.lifenews.ca/announcement/4203309-czerechowicz-halina-anthony>, [dostęp 20 lutego 2019 r.].

Jedwab Henryk, Komandosi 1-szej Samodzielnej Kompanii „Commando” (Wspomnienia o Wojtku Szablowskim i innych towarzyszach broni), <http://www.spkottawa.ca/polski/referaty/Komandosi%201-szej%20Samodzielnej%20Kompanii.htm>, [dostęp 18 listopada 2018 r.].

Jedwab Henryk, Pogadanka o komandosach, http://www.spkottawa.ca/polski/referaty/POGADANKA%20O%20COMMANDOSACH_Final.htm, [dostęp 18 lutego 2018 r.].
<http://www.obitcentral.com/obitsearch/obits/nj/nj-monmouth2.htm>, [dostęp 20 maja 2020 r.].

Kępa Marek, My Parents during the 2nd World War, <https://www.bbc.co.uk/history/ww2peopleswar/stories/04/a6788604.shtml>, [dostęp 7.05.2020 r.].

Medaglia di bronzo al Merito civile. Comune di Bapracotta, <https://www.quirinale.it/onorificenze/insigniti/311646>, [dostęp 27 grudnia 2018 r.].

Odnaczenia państwowe w Pałacu Prezydenckim, <https://www.prezydent.pl/archiwalne-aktualnosci/rok-2000-i-starsze/art,983,odznaczenia-panstwowe-w-palacu-prezydenckim.html>, [dostęp 8 lutego 2019 r.].

Stefan Zalewski Obituary, Niles Illinois, <https://legacy.suntimes.com/obituaries/chicagosuntimes/obituary.aspx?n=stefan-zalewski&pid=111851964&fhid=2129>, [dostęp 22 lutego 2019 r.].

5. Źródła niepublikowane

de Saint-Martin Francois, Re: Aleksander Kubisiak, 5 maja 2020 r., e-mail

Jedwab Henryk, Part 1 Memoirs of Henryk Jedwab 1918–1942, mps.

Jedwab Henryk, Part 2 Memoir of Henryk Jedwab 1942–1945, mps.

Piątkiewicz Zbigniew, Przyczynek do zdobycia Monte Freddo – 9. Lipiec 1944, mps.

Piątkiewicz Zbigniew, Szczegółowy opis „Kocia... robota”, mps.

Piątkiewicz Zbigniew, Uzupełnienie do artykułu: „Wypad gigant”, mps.

6. Filmy

Bukojemski Michał, *Komandos*, Polska 1997.

II. Opracowania

1. Opracowania drukowane

Ambrose Stephen, *D-Day. Przełomowa bitwa II wojny światowej*, Warszawa 1999.

Beevor Anthony, *Druga wojna światowa*, Kraków 2013.

Biegański Witold, *Ankona*, Warszawa 1986.

Biegański Witold, *Bolonia 1945*, Warszawa 1986.

Bieleński Ryszard, „Góra-Dolina”. Adolf Pilch, Warszawa 2007.

Bijl van der Nicholas, *Commandos in Exile. The Story of 10 (Inter-Allied) Commando 1942–1945*, Londyn 2006.

Bijl van der Nicholas, *No. 10 (Inter-Allied) Commando 1942–1945. Britain's Secret Commando*, Oxford 2016.

- Bryś Martyna, „Niezwyczajny wojak spod Monte Cassino”, *More-Maiorum* 2017, nr 6.
- Bubnys Arunas, „Lietuviu policijos 15-asis batalionas (1941–1944 m.)”, *Genocidas Ir Rezistencija* 2007, nr 1 (21).
- Bull Stephen, *Commando Tactics. The Second World War*, Barnsley 2010.
- Chelbowski Cezary, „Ponury”. Major Jan Piwnik, 1912–1944, Warszawa 2006.
- Cherry Niall, *Striking Back. Britain's Airborne and Commando Raids 1940–42*, Solihull 2010.
- Chwastyk-Kowalczyk Jolanta, „Problemy Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia w Wielkiej Brytanii na łamach „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” w latach 1946–1960”, *Rocznik Historii Prasy Polskiej* 2008, t. XI, z. 1–2.
- Combined Operations. The Official Story of the Commandos*, Nowy Jork 1943.
- Danielewska Joanna, „Udział polskiej I Samodzielnej Kompanii Commando w działaniach wojennych w II wojnie światowej”, w: *Od armii komputowej do armii narodowej*, t. IV, red. Waldemar Re-zmer, Toruń 2012.
- Dear Ian, *Ten Commando 1942–1945*, Barnsley 2010.
- Derecki Mirosław, *Na ścieżkach polskich komandosów*, Lublin 1980.
- Dyskant Józef, *Madagaskar 1942*, Warszawa 2010.
- Ellis John, *Cassino. The Hollow Victory. The Battle for Rome January–June 1944*, Londyn 1984.
- Encyklopedia wojskowa. Dowódcy i ich armie, historia wojen i bitew, technika wojskowa*, t. 1, Warszawa 2007.
- Franz Maciej, *Bohaterowie najdłuższych dni. Desanty morskie II wojny światowej*, Warszawa 2011.
- French David, *Armia Brytyjska 1919–1945 a wojna z Niemcami*, Poznań 2014.
- Gliński Witold, *Morskie operacje desantowe w drugiej wojnie światowej*, Gdańsk 1969.
- Gordon John, „Wingate”, w: *Generałowie Churchilla*, red. John Keegan, Poznań 1999.
- Gozdawa-Gołębiowski Jan, *Pierwsza wojna światowa na morzu*, Warszawa 1973.
- Grochowina Sylwia, „Pomorzanie-żołnierze Wehrmachtu w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie”, w: *Pomorzanie w Wehrmachcie*, red. Jan Szylling, Toruń 2012.
- Handke Waldemar, *Semper Fidelis. Dzieje Pułku 6 Pancernego „Dzieci Lwowskich”*, Leszno 2006.
- Hastings Max, *I rozpięta się piekło. Świat na wojnie 1939–1945*, Kraków 2013.
- Hubatsch Walther, *Weserübung. Die deutsche Besetzung von Dänemark und Norwegen 1940. Nachamtlichen Unterlagendargestellt mit einem Anhang Dokumente zum Norwegenfeldzug 1940*, Getynga 1960.
- Hunter Robin, *Komandosi. Prawdziwe Historie*, Warszawa 2001.
- Kamiński Andrzej, Szczerbicki Tomasz, *Samochody pancerne i transportery opancerzone Wojska Polskiego 1918–1950*, Warszawa 2010.
- Komornicki Stanisław, Bielecki Zygmunt, Bigoszevska Wanda, Jońca Adam, *Wojsko Polskie 1939–1945. Barwa i broń*, Warszawa 1990.
- Kondracki Tadeusz, *Polskie organizacje kombatanckie w Wielkiej Brytanii w latach 1945–1948*, Warszawa 2006.
- Korczyński Piotr, *Elitarne jednostki specjalne Wojska Polskiego 1939–1945*, Czerwonak 2013.
- Korczyński Piotr, „Polskie Commando na froncie włoskim”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 2013, nr 4 (65).
- Kosel Bogusław, „Litewscy żołnierze kontraktowi w 2. Batalionie Komandosów Zmotoryzowanych (PSZ)”, *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku* 2013, nr 26.

- Królowski Hubert, *1. Samodzielna Kompania Commando (No. 10 Commando – 6th Troop)*, Warszawa 2011.
- Kubiak Krzysztof, *Rajd na St. Nazaire. Między strategią a taktyką*, Warszawa 2016.
- Kuffel Romana, *Jagiellończyków biografie niepospolite*, Płock 2006.
- Lea Thomas G., *The Employment and Development of Britain's Second World War Commando*, Chester 2010.
- Leksykon wiedzy wojskowej*, Warszawa 1979.
- Lunde Henrik, *Bitwa o Norwegię 1940. Wyprzedzające uderzenie Hitlera*, Wrocław 2011.
- Lipiński Jerzy, *Druga wojna światowa na morzu*, Gdynia 1967.
- Macintyre Ben, *SAS: The Rogue Heroes. The Authorized Wartime History*, bnm 2016.
- Mała encyklopedia wojskowa*, t. II, Warszawa 1970.
- Masson Philippe, *Armia Hitlera 1939–1945*, Kraków-Międzyzdroje 2008.
- Minczykowska Katarzyna, *Cichociemna. Generał Elżbieta Zawacka „Zo” (1909–2009)*, Warszawa 2014.
- Mol Catherine, *Duchy Dżungli. Walki na Nowej Gwinei 1942–45*, Gdańsk 2002.
- Moreman Tim, *British Commandos 1940–1946*, Oxford 2006.
- Od Ankony do Bolonii 1944–1945. Studia i materiały do dziejów 2. Korpusu Polskiego*, red. W. Handke, Z. Józwiak, B. Polak, M. Polak, Leszno 2016.
- Ostrowski Witold, „Zielone Berety”, *Parada. Dwutygodnik ilustrowany Armii Polskiej na Wschodzie* 1944, nr 11.
- Pasek Witold, „Żmudzin”. Władysław Kontrym 1898–1953, Warszawa 2006.
- Palewski Tadeusz, „Żołnierz polski na kontynencie”, *Parada. Dwutygodnik ilustrowany Armii Polskiej na Wschodzie* 1944, nr 2.
- Polski czyn zbrojny w II wojny światowej. Walki formacji polskich na Zachodzie 1939–1945*, red. W. Biegański, Warszawa 1981.
- Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 2, Kampanie na obczyźnie, część 2, Londyn 1975.
- Rankin Nicholas, *Komandosi Iana Fleminga. Koszmar nazistów*, Wołowiec 2014.
- Rezmer Waldemar, *Litewskie lotnictwo wojskowe 1919–1940*, Toruń 1999.
- Rottman Gordon, *Rajd na obóz Cabanatuan, Filipiny 1945*, Kraków 2010.
- Rutkiewicz Jan, „1945 Metu Lietuviai Sąjungininkai”, *Karo Archyvas* 2002, t. 17.
- Rutkiewicz Jan, *Wojsko Litewskie 1918–1940. Litewskie formacje zbrojne 1940–1953*, Warszawa 2002.
- Ryan Cornelius, *Najdłuższy dzień (6 czerwca 1944)*, Warszawa 1987.
- Rybak Jarosław, *Lubliniec.pl. Cicho i skutecznie. Tajemnice najstarszej jednostki specjalnej Wojska Polskiego*, Warszawa 2011.
- Strzałka Krzysztof, „111. Kompania Ochrony Mostów – polsko-włoski oddział 2. Korpusu i jego szlak bojowy od Ankony do Pesaro”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne* 2006, z. 133.
- Sypień Jacek, „Józef Lubański (1906–1993) – leśnik, komandos i pisarz”, *Ilcusiana* 2005, nr 12.
- Szkoła Hotelarska w Krakowie. Sprawozdanie Zarządu i Dyrekcji. Lata szkolne 1932/33, 1933/34 i 1934/35, Kraków 1935.
- Szylling Jan, „Pomorzanie w Wehrmachcie”, w: *Pomorzanie w Wehrmachcie*, red. Jan Szylling, Toruń 2012.
- Śledziński Kacper, *Cichociemni. Elita polskiej dywersji*, Kraków 2012.
- Śledziński Kacper, *Wyklęta Armia. Odyseja żołnierzy Andersa*, Kraków 2017.

- Tasselli Silvio, „10th Army Inter-Allied Commando. Mino Pecorelli e il 6o TroopPolacco in Italia”, *Uniformi e Armi* 1996, nr 67.
- Tasselli Silvio, „111a Compagnia Protezione Ponti”, *Storia & Battaglie* 2006, nr 63.
- Tasselli Silvio, „Antony Gecas. Il Lituano Della Scozia (Prima parte)”, *Storia & Battaglie*, 2008, nr 82.
- Tasselli Silvio, „Antony Gecas. Il Lituano Della Scozia (Secondo parte)”, *Storia & Battaglie*, 2008, nr 83.
- Tucholski Jędrzej, *Cichociemni 1941–1945. Sylwetki spadochroniarzy*, Warszawa 1984.
- Tym Juliusz S., *Pancerni i ulani generała Andresa. Broń pancerna i kawaleria pancerna Polskich Sił Zbrojnych na Środkowym Wschodzie i we Włoszech 1941–1946*, Warszawa 2012.
- Tym Juliusz S., *Wojska pancerne Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1940–1947. Doktryna organizacja, szkolenie i działania bojowe*, Warszawa 2012.
- Ułani karpaccy. Zarys historii pułku*, red. J. Bielatowicz, Warszawa–Kraków 2015.
- Wańkowicz Melchior, *Bitwa o Monte Cassino*, Warszawa 2009.
- Wawer Zbigniew, *Monte Cassino 1944*, Warszawa 2009.
- Wawer Zbigniew, *Monte Cassino. Walki 2. Korpusu Polskiego*, Warszawa 2009.
- Wilkinson Peter, *Bright Astley Jane, Gubbins and SOE*, Londyn 1993.
- Zaloga Steven, *Rangersi prowadzą. Pointe du Hoc, dzień „D”, 1944*, Kraków 2010.
- Zasieczny Andrzej, *Broń Wojska Polskiego 1939–1945*, Warszawa 2014.
- Zuziak Janusz, „Wysiłek mobilizacyjno-organizacyjny Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w drugiej wojnie światowej”, *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne* 2003, t. 5.
- Żak Jakub, *Nie walczyli dla siebie. Powojenna odyseja 2. Korpusu Polskiego*, Warszawa 2014.

2. Opracowania internetowe

- BacquetBrice, 70 ans apres, le sacd’un solda trendu a safamille, „l’editiondusoir”, <https://www.ouest-france.fr/leditiondusoir/data/28015/reader/reader.html#!preferred/1/package/28015/pub/40620/page/11>, [dostęp 18 lutego 2019 r.].
- Batten John, History of Commando No 9 – Overseas 11 Sep 43 – 8 May 45, http://www.commandove-terans.org/9_Commando_overseas, [dostęp 25 listopada 2018 r.].
- Henryk Jedwab (1918-2005), <http://www.info.kalisz.pl/biograf/jedwab.htm>, [dostęp 20 lutego 2019 r.].
- Sugarman Martin, World War II: No. 3 (Jewish) Troop of the No. 10 Commando, <https://www.jewishshvirtuallibrary.org/no-3-jewish-troop-of-the-no-10-commando>, [dostęp 17 listopada 2018 r.].
- Ward Stephen, Many faces of the war criminal with laundered past, „Independent”, 1992, <http://www.independent.co.uk/news/uk/many-faces-of-the-war-criminal-with-a-laundered-past-1534015.html>, [dostęp 1 czerwca 2017 r.].
- D/S Bollsta, <https://www.warsailors.com/singleships/bollsta.html>, [dostęp 14 stycznia 2019 r.].
- Brunetti Attilio, <https://www.movm.it/decorato/brunetti-attilio/>, [dostęp 19 maja 2020 r.].
- Plescia Antonio, Attilio Brunetti, <http://colibrimagazine.it/cultura-e-spettacolo/attilio-brunetti-molisano-medaglia-doro-al-valor-militare/>, [dostęp 18 maja 2020 r.].
- Włochy: W Molise odsłonięto tablicę pamiątkową ku czci polskich żołnierzy, <https://naszswiat.it/polacy-we-wloszech/w-molise-odslonieto-tablice-pamiatkowa-ku-czci-polskich-zolnierzy/>, [dostęp 1 maja 2020 r.].

Skorowidz osób

- Albański, Władysław** 61, 66, 96
D'Aloise, Rocco 145
D'Altorio, Giovanni 145
Ambrose, Stephen 30, 31, 34, 38
Anders, Jerzy 172
Anders, Karol 172
Anders, Tadeusz 172
Andersowie, ród 172
Anders, Władysław 2, 101, 102, 106, 114, 136, 139, 155, 165, 169, 171, 172
Anduino, Antonio 83
Aniserewicz, Włodzimierz 50, 55, 63, 66, 103, 146
Aronson, Stanisław 173
Astrid Bernadotte, kółowa Belgów 138
- Babski, Hieronim** 175
Bachleda-Curuś, Adam 47, 48, 61, 63, 79, 81, 92, 103, 108, 196
Banko, Antoni 63, 68, 80
Bartosiewicz, Adam 113, 129, 138
Bartosiewicz, Bolesław 128, 137
Battenberg, Louis Francis Albert Victor Nicholas
George of, *zob.* Mountbatten, Louis
Battenbergowie, ród, *zob.* Mountbattenowie, ród
Batten, John 59, 60
Beattie, Bruce 34
Beevor, Antony 19, 28, 29, 63, 65, 85, 95, 166
Beglin, Joseph 81
Bernhard, książę 52
Ber Rozen, Józef 36, 38, 44, 86, 88, 103, 177, 191
Bevin, Ernest 169, 181
Biegański, Witold 10, 119, 125, 159
Biełański, Ryszard 9
Bielatowicz, Jan 15
- Bielecki, Zygmunt** 195, 196, 197
Bigoszevska, Wanda 195, 196, 197
Bijl, Nick van der 12, 32, 34, 35, 65
Błasiak, Władysław 96, 103
Bohusz-Szyszek, Zygmunt 139, 144
Bois, Guido Du 145
Boit, Rozalia 154
Bończoszek, Bohdan 103
Bourne, Alan 20, 21
Brauliński, Konrad 14, 38, 49, 50, 68, 82, 88, 90, 91, 93, 103, 123, 127, 137, 138, 172
Bright Atley, Joan 19
Brunetti, Attilio 120, 139, 140, 144, 145, 194
Bryś, Martyna 39, 194
Brzuskiwicz, Stefan 153
Bubnys, Arunas 156
Bukalska, Patrycja 173
Bukojeński, Michał 114, 152, 190
Bukowski, Józef 103
Bull, Stephen 30, 33
Bundy, Zygmunt 111, 112
Butkiewicz, Bolesław 119
- Capodosto, Gino** 123, 145
Cherry, Niall 24, 25, 26, 27
Chlebowski, Cezary 9
Chojecki, Wacław 153
Chruszcz, Mikołaj 128
Churchill, Tom 20, 65, 66, 74, 94
Churchill, Winston 17, 20, 21, 74
Chwastyk-Kowalczyk, Jolanta 183
Ciamarra, Clemente 136, 145
Ciechoński, Czesław 41, 44, 45
Cieniewicz, Jerzy 74, 79, 93, 102, 103, 108, 127

Cijunkas, Pranas 163
 Clark, Jocelyn G. 34, 53
 Clarke, Dudley 19, 20, 35
 Clarke'owie, ród 19
 Coates, John Gordon 34
 Conti, Enea 124, 145
 Cooke, A.A.F. 82
 Curuś-Bachleda, Adam 47
 Cygielski, Henryk 107, 114
 Czapiewski, st. ułan 179
 Czerechowicz Antoni 190
 Czubak, Bazyli 63
 Czyński, Andrzej 44–46, 50, 52, 54, 63, 68, 71,
 72, 76, 80, 81, 86, 90, 95, 96, 100, 102, 103,
 112, 118, 125, 146, 147, 150, 187

Danielewska, Joanna 12
 Danloy, George 35
 Darlan, François 28
 Dear, Ian 12, 26, 34, 38, 53
 Decker, Ferdynand 91
 Demel, Franciszek 57
 Deminet, Czesław 172
 Deorocki, Zygmunt 91
 Derecki, Mirosław 11, 14, 29, 44, 48, 66, 69, 188
 Dides, Barbara 16
 Dill, John 19, 20
 Dubicki, Bolesław 150, 153
 Duch, Bronisław 36, 42, 118
 Dudycz, Mieczysław 80, 103
 Durnford-Slater, John 21–23, 25, 27, 29–32
 Dyliński, Zdzisław 175, 192
 Dyskant, Józef 28

Eden, Anthony 35
 Edward, książę Walii, *zob.* Edward VIII, król
 Edward VIII, król 24
 Eisenhower, Dwight 61
 Ellis, John 95

Fairbairn, William 199
 Farinacci, NN 72
 Farrace, Antonio 145

Fiedorczuk, Jan 131, 186
 Flemming, Ian 24
 Franz, Maciej 19, 26–30
 Fraser, Simon 30, 31
 French, David 23
 Fuhrman, Alfred 148, 149, 167, 185

Gabara, Maksymilian 118, 141, 142, 145
 Gable, Clarke 46
 Gabryszak-Stevens, Paulina 16
 Gałęzewski, Eligiusz 179
 Gałka, Ryszard 147, 150, 192
 Gasbarro, Luiviano 124
 Gawlina, Józef 101
 Gąsiewicz, Zbigniew 151, 163, 186, 190
 Gecas, Antony, *zob.* Giecevicius Antanas
 Gendera, Jan 92, 103
 Giamberardini, Settimio Di 116
 Giecevicius, Antanas 157, 163, 164, 193
 Giecewicz, Antoni, *zob.* Giecevicius Antanas
 Glabisz, Kazimierz 48
 Glanowski, Zbigniew 123, 127, 138, 149, 186
 Gli, Angeli 133
 Gliński, Witold 28, 29, 30
 Glover, Bozenna 16
 Gołąb, Adam 176
 Gołoński, Bohdan 159
 Good, A. 68, 81
 Gorajski, Ludwik 68, 103, 105, 127, 138, 149
 Gordon, John W. 20
 Gozdawa-Gołębiowski, Jan 17
 Górny, Józef 151
 Grabowiec, Józef 121
 Gradowski, Zygmunt 109
 Gregorić, Radoslav 223
 Grek, J. 123
 Grek, Waław 63, 103, 105, 123, 138, 146, 149
 Greogorić, Radosław 124
 Grochowina, Sylwia 152
 Groele, Andrzej 150, 162, 192
 Grotek, Tadeusz 175
 Gruszczyński, Hieronim 115, 134
 Grzesiuk, Konstanty 175

Gubbins, Colin McVean 18

Gudaj, Jerzy 103

Habdas, Jan 88, 149

Handke, Waldemar 15, 164

Hastings, Max 28

Hauge, Rolf 35

Hawkesworth, John 94

Haydon, Charles 57

Hilton-Jones, Bryan 35

Hitler, Adolf 28

Hodges, Anthony 34, 35

Hodur, Adam 115, 118, 122, 124

Howard, John 30, 31

Hubatsch, Walther 18, 19

Hunter, Robin 21, 28, 29, 31, 32

Jachimowicz, Jerzy 52, 53, 61, 63, 74, 90, 91, 103, 105, 146, 153

Jankowski, Tadeusz 143

Jedwab, Eric 16, 50, 51, 182, 187

Jedwab, Henryk 14, 44–49, 51–54, 58, 61, 63, 73, 74, 78, 103–105, 109, 113–115, 138, 147, 149, 152–154, 171, 172, 182, 185, 187, 190, 197

Jedwab, Janek wł. Abraham Józef 38, 63, 73, 74, 84, 182, 186, 190

Jedwabiowie, bracia 14, 210

Jerzy VI, król 17

Jońca, Adam 195, 196, 197

Juchniewicz, Józef 128

Julianna, księżna 52

Juszczyszyn, Piotr 113

Kabaciński, Witold 47, 63, 103

Kaczmarek, Jan 96

Kagan, Benjamin 36, 40, 44, 86, 102, 103, 153, 191

Kaliwoszką, Antoni 128

Kamiński, Andrzej 204

Kapała, Zbigniew 152

Kapturski, Przemysław 16

Kaszubski, Zenon 90–92, 96, 103, 106, 138, 189

Keegan, John 20

Kejzman, Jacek (Icek) 93, 94, 180

Kent, Anthony *zob.* Kaszubski Zenon

Kesselring, Albert 95

Keyes, Geoffrey 24

Keyes, Roger 21, 23, 24

Kępa, Feliks 13, 42, 115–119, 121, 122, 124, 133, 134, 136–143, 145, 193, 195, 211

Kieffer, Philippe 34, 35

Klajber, Henryk 68, 91

Klimczak, Rudolf 104, 123, 137

Knightley, Charles 75, 78, 83

Kolankowski, Mieczysław 138, 148, 149

Komornicki, Stanisław 195–197

Kondracki, Tadeusz 15, 181, 182, 188

Kontrym, Władysław 9

Kopaczyński, Zygfryd 165

Koperski, Jerzy 41

Korczyński, Piotr 12, 208

Korona, Jan 41

Kosel, Bogusław 12, 194

Kościński, Zdzisław 129

Kotas Jan 55

Kotas Jerzy 103, 138, 149

Kowalewski Tadeusz 134, 211

Kowalski, Ludwik 73, 74, 78, 103, 128, 129, 152

Król, Bogumił 63, 81, 83, 138, 146, 149, 209

Królikowski, Hubert 11, 14, 49, 151, 174, 196, 197, 199, 201, 208

Kubalok, Antoni 54, 138, 147, 149

Kubański, Arnold 179

Kubiak, Krzysztof 15, 17, 22, 24, 26

Kubisiak, Aleksander 37, 88, 188

Kuczyński, por. 186

Kuffel, Romana 190

Kulej, Jan 76

Kulesza, Jan 139

Kulesza, Janusz 151, 171

Kural, Zbigniew 140

Kusiak, Edward 68, 87

Kuźmiński, Jan 37

Kwaśniewski, Aleksander 192

Kwiecień, Wacław 103

Laycock, Peter 34, 35, 55

- Laycock, Robert 24, 30, 31, 65
 Lea, Thomas G. 20
 Lewandowski, Teodor 153
 Licht, Leopold 47, 50, 86, 190, 198
 Lindner, Jerzy 131, 148, 149
 Linge, Martin 25
 Lipiński, Jerzy 19, 26–29
 Lipiński, Romuald 84
 Lister, Dudley S. 34, 35, 53, 57, 186, 199
 Lloyd, George David 53
 Lubaczewska, Jadwiga 154
 Lubański, Józef 50, 63, 105, 111, 112, 138, 146, 149, 154, 184, 191
 Lubicz-Bartosiewicz, Bolesław, *zob.* Bartosiewicz, Bolesław
 Lubuśka, Tadeusz 150, 173
 Lucas, John 95
 Luks, Jerzy 63, 66, 103, 146, 171, 180
 Lunde, Henrik 18, 19
 Lutyens, E.F. 35
- Ł**aciak, Michał 177, 230
 Łapiński, Włodzimierz 185
 Łuczyński, Władysław 123, 124
 Łukasik, Roman 60
- M**ajchrzak, Jan 86, 94, 103
 Marecki, Andrzej 56
 Marocchi, Gino 141, 145
 Marshall, Allan 63, 86
 Marshall, David 81
 Masson, Philippe 19
 McAlpine, Iain 28
 Menna, Giuseppe Di 124, 145
 Merton, James 86
 Merton, Michael 63
 Mielczarek, Józef 50, 55, 86, 94, 96, 103
 Minczykowska, Katarzyna 9
 Mirski, ppor. 176
 Mizera, Kazimierz 38, 104, 118, 148, 192
 Młynek, Jan 103
 Mol, Catherine 25
 Monsior, Tadeusz 14, 22, 34, 36, 39, 44, 47, 52, 54, 73, 74, 83, 84, 98, 100, 101, 103, 104, 137, 146, 148, 154, 155, 166, 167, 177, 186, 187, 189, 191
 Moreman, Tim 20, 32, 195, 198, 199, 201, 202
 Morenszyl, Jerzy 55, 93, 103, 113
 Moro, Aldo 194
 Morozewicz, Zygmunt 166
 Morrison, Dennis 147
 Morrison, Joseph, *zob.* Tkacz Józef
 Mountbatten, Louis 23, 24, 30, 35, 186
 Mountbattenowie, ród 24
 Możdżeń, Bolesław 149
 Możdżeń, Sebastian 185
 Mucek, Jan 174
 Mulders, Peter 35
 Mussolini, Benito 72
- N**udelman, Tadeusz 103, 127
- O**strowski, Witold 103, 104
- P**aciorek, M. 133, 134
 Palewski Tadeusz 96
 Palo Michele de 139, 144, 145
 Pałach, Stanisław 47, 63, 78, 92–94, 103, 118, 123, 127, 137
 Pasek, Witold 9
 Patton, George 166
 Pawlikowski, Franciszek 128
 Pągowski, Jan Łukasz 137
 Pecorelli, Carmine 116, 117, 194
 Piątkiewicz, Jerzy 16
 Piątkiewicz, Zygmunt 116–118, 123, 124, 139–141, 145, 193
 Piątkowski, Zbigniew 145
 Pierlot, Hubert 57
 Pilch, Adolf 9
 Piotrowski, Michael 16
 Piron, Jean-Baptiste 57
 Piwnik, Jan 9
 Pizzola, Emilio 120
 Pizzola, Raffaele 16, 120
 Plesner, Ryszard 123, 124

- Pokropski, Marian 138, 149
 Polak, Michał 15, 123, 128, 158
 Prągowski, Jan Łukasz 131
 Przewłocki, Marian 154, 155
 Przybył, Jan 180
 Puklicz, Rudolf 160
 Pułaski, Kazimierz 43
 Racięski, Andrzej 115
 Raczyński, Edward 190
 Radliński, Jerzy 152, 162, 165, 173
 Radziwon, Stanisław 187
 Rak, Hubert 149
 Rak, Michał 16, 46, 149, 163, 170, 171
 Rakowski, Bronisław 171, 172
 Rankin, Nicholas 25, 26
 Reck, Jan 153
 Rezmer, Waldemar 2, 12, 158
 Ricci, Pietro 141, 145
 Rink, Hieronim 71, 103
 Robinson, Tania 16, 185
 Rogucki, Franciszek 38, 71, 72, 74, 84, 102, 103, 186
 Rommel, Erwin 24, 28
 Rottman, Gordon L. 25
 Rowiński, Stanisław 103, 128, 138
 Różankowski, Tadeusz 63, 103, 105, 146
 Rudnicki, Klemens 77, 78, 107, 108, 113, 114, 186
 Rutkiewicz, Jan 158, 194
 Ryan, Cornelius 30
 Rybak, Jarosław 187, 191, 192
 Rybarczyk, Józef 163
 Rzemieniecki, Wiktor 63, 103, 119, 120, 127, 128, 138, 146, 149, 191

Sabbat, Kazimierz 187
 Saint-Martin, Francois de 16, 37, 188
 Schiavone, Salvatore 124, 145
 Schmidt, Władysław 115, 124
 Semper, Fidelis 15
 Senger und Etterlin, Fridolin von 79, 95
 Seymour, Herbert, *zob.* Wachs, Herbert
 Sikorski, Władysław 7, 12, 34, 36, 43, 56, 100, 104, 149
 Słowiński, Stefan 76, 91

 Służewski, Andrzej 151
 Słysz, Franciszek 47, 53, 90, 103
 Smrokowski, Władysław 35, 39, 42–44, 46, 47, 55, 56, 58, 59, 61, 62, 64, 68, 71, 72, 74, 75, 77–79, 81, 86, 88, 90–93, 96, 101–103, 105, 107–109, 111, 112, 114, 118, 119, 121, 123, 125, 131, 136, 137, 146, 148, 150, 159, 161, 162, 166, 167, 172, 177, 186–188, 210, 211
 Soboń, Franciszek 128
 Sochaczewski, Alfons 104, 105, 175
 Sokołowski, Jan 12
 Sosnkowski, Kazimierz 56–58, 61, 96, 101, 102, 136, 137, 207
 Spada, ród 125
 Stadnik, Stanisław 61, 74, 80, 81, 84
 Stramczewski, Jonasz 16
 Stramczewski, Stefan 115, 193
 Sugarman, Martin 41
 Sulik, Nikodem 114, 181
 Suski, Jan 185
 Sykes, Eric 199
 Sypień, Jacek 184, 191
 Szablowski, Walter 16
 Szablowski, Władysław 100, 101, 103, 105, 109, 138, 149, 187, 191, 197
 Szafranek, Józef 163
 Szczepka, Jerzy 151, 171
 Szczerbicki, Tomasz 204
 Szebesta, Jan 160
 Szemetka, Brunon 174, 175
 Szylling, Jan 152
 Szymankiewicz, Ryszard 179
 Szymański, Marian 16

Śledziński, Kacper 9, 10, 85, 99
 Świtalski, Bolesław 44, 47, 52, 73, 77, 80, 81, 87, 94, 103, 114, 146, 189, 229

Tanna, Luigi Di 145
 Tarkiewicz, Franciszek 151, 162, 163
 Tasselli, Silvio 12, 14, 115–118, 143, 144, 145, 156, 194, 208, 222
 Tatarkiewicz, Franciszek 162

- Teperek, Roman 98, 106, 185, 186, 189
 Thompson, John 197
 Tkacz, Józef 54, 93, 147, 194
 Tod, Ronald 21
 Trabizon, Franz 63
 Tucholski, Jędrzej 9
 Tymieniecki, Bohdan 152, 161, 172
 Tym, Juliusz S. 2, 11, 14, 107, 114, 125, 139, 141, 143, 144, 150, 153, 158, 159, 164, 165, 168, 172, 173, 177–179, 182, 203
Uchmanowicz, Władysław 38, 47, 61, 82, 83, 93, 128, 129
 Ullman, Władysław 173
 Urbanowicz, Witold 43
Valerio, Angelo 145
Wachs Herbert, ps. Herbert Seymour 41
 Wachułka, Zbigniew 109
 Wachułka, Zygmunt 107, 109, 147
 Waculik, Gerard (Gerhard), ks. 162, 163
 Wańkowicz, Melchior 75, 77, 107
 Ward, Stephen 194
 Wawer, Zbigniew 10, 14, 84, 106, 107, 109, 110, 112–114
 Welcer, Antoni 61, 77, 185, 186, 189
 Werenicz, Andrzej 36, 38, 87, 93
 Werenicz, Antonio 16
 Werenicz, Giselle 16
 Węgliński, Janusz 66
 Wierzbicki, Zbigniew 137
 Wiktoria, królowa 23
 Wilkinson, Peter 19
 Wilkosz, Jan 68, 78, 88, 96, 102, 103
 Williams, Douglas 95
 Wingate, Orde 20
 Witkowski, Henryk 192, 193
 Witkowski, Ludwik 192, 193
 Wojciechowski, Czesław 217
 Wojtanowicz, Bolesław 41
 Wołoszowski, Stanisław 35, 44, 45, 50, 51, 63, 69, 70, 72, 76, 90, 91, 103, 162
 Wood, kpt. 76, 82
 Wośko, Franciszek 37, 128, 138, 149
 Woźniak, Mieczysław 68, 87, 96, 103
 Wójcicki, Zbigniew 68, 88, 96, 102, 103, 192, 193
Zajączkowski, Maciej 13, 14, 22, 36, 39, 42–44, 46–48, 50–53, 57–66, 68, 70, 72, 74, 76, 77, 80–82, 84–88, 90–94, 97, 99, 101, 103, 104, 106, 108–115, 119, 120, 121, 125, 127, 129, 131, 136, 137, 146, 148, 150, 152, 153, 156, 159, 162–164, 177, 186–192, 199, 203, 228, 230
 Zakrzewski, Stanisław 121, 138, 140
 Zalewscy, bracia 210
 Zalewski, Lucjan 172
 Zalewski, Stefan 39, 44–47, 61, 62, 66, 69, 73, 79, 85, 88, 94, 97, 98, 103, 107, 108, 112, 115, 117–119, 122, 124, 134, 138, 146, 149, 150, 159, 162, 165, 168, 171, 172, 185, 189–193, 196, 197
 Zaloga, Steven 25
 Zasieczny, Andrzej 198, 200, 205
 Zawacka, Elżbieta 9
 Zemanek, Antoni 63, 80, 90, 97, 109, 146, 154, 155, 177, 190
 Zieliński, Franciszek 181
 Ziranek, Edmund 151, 163
 Złotecki, Aleksander 141
 Zontek, Tadeusz 115, 118, 122, 134
 Zuziak, Janusz 9
Żabicki, Ryszard 173
 Żak, Jakub 15, 168, 169, 170, 173, 174, 181, 183
 Żołowski, Bohdan 150
 Żurawski, Benedykt 153

Skorowidz nazw geograficznych

102, wzg. 141
119, wzg. 121
139, wzg. 143
170, wzg. 32
171, wzg. 125
211, wzg. 140
569, wzg. 106
575, wzg. 106
593, wzg. 106
706, wzg. 107, 108

II Rzeczpospolita *zob.* Polska

III Rzesza, *zob.* Niemcy

Abruzja, region 117

Achnacarry 23, 48–52, 56, 148, 189, 206

Adriatyk, morze 65, 85, 119, 136, 137

Afryka 21, 28, 57–59, 63, 95, 200

Afryka Południowa 19

Agnone 83

Agugliano 130, 131

Albania 99

Algier 28, 58–62

Algieria 28, 59–61, 68

Ameryka Południowa 82

Ameryka Północna 191

Andalnes 19

Anglia 57, 60, 100

Ankona 10, 14–16, 115, 119, 121, 125, 133–137,
159, 168, 180, 195, 206–209

Antwerpia 32

Anzio 29, 85, 95, 106

Apeniny 59

Apeniński, Półwysep 30, 64, 77, 99, 138, 159

Arakan, półwysep 32

Archangielsk 25

Argentyna 37, 41, 83, 188

Ateleta 71

Atlantyck 58

Atlas, góry 59

Atlas Telski 59

Ausonia 85

Australia 25, 188

Austria 165, 181

Azja Południowo-Wschodnia 30

Bałakława 45

Balkany 29

Barchi 141

Bari 64, 65, 149, 154

Barnsley 12, 30, 32

Beda Littoria 24

Belgia 32, 37, 38, 54, 174, 188

Berlin 9

Berneval 26, 27

Białoruś 156

Białystok 12, 194

Birma 28, 32, 65

Bliski Wschód 20, 24

Boiano 66, 101, 102

Bolesławiec 187, 192, 212

Bolonia 10, 14, 16, 158, 159, 164, 165, 168, 196,
203, 207

Bonn 95

Borello 70, 80

Borghetto 136

Bradford 188

Brazylia 47

Brindisi 147, 150, 154

Brno 199
 Budrio 158
 Bydgoszcz 212

Cabanatuan 25
 Caernarvon 51, 53
 Calais 181
 Camerano 133
 Campobasso 100, 104, 115–117, 119, 194
 Capracotta 66, 68–72, 75, 78–82, 116
 Capriatti 105, 114
 Carpignone 83
 Casablanca 28
 Casa Gardella, farma 125
 Casa Parature 161, 162
 Case Nuove 125–127, 129, 130, 133, 172, 208, 209
 Caserta 166
 Cassero 131
 Castel di Guidice 68
 Castelferretti 130, 131, 133
 Castelfidardo 120
 Castel Guelfo 159
 Castellammare di Stabia 98
 Castelleone di Suasa 140
 Cesano, rz. 138, 140
 Chełmno 104
 Chicago 43, 188, 190, 191
 Chienti, rz. 119
 Cinisco, rz. 139
 Civitanova 168, 170, 181
 Cleveland 190
 Commachio, jez. 32
 Compiègne 18
 Coreno 85, 93, 94
 Cuneo 118
 Cupar 34, 36
 Czechosłowacja 34

Daleki Wschód 29, 31
 Dania 19
 Detroit 190
 Diego Suarez 27
 Dieppe 25, 26, 34

Dolina Śmierci 109, 112
 Dover 181
 Driffield 182, 184
 Duncombe Park 181, 182, 185
 Dunkierka 17
 Działdowo 193
 Dziwnów 212

Eastbourne 53–58
 Eddleston 150
 Edynburg 47, 187, 189
 Egipt 24, 150
 El-Biar 60, 62
 Enfield 199
 Esino, rz. 130, 131
 Europa 17, 19, 26, 29, 32, 34, 38, 45, 57, 65, 96,
 169, 175, 181

Faenza 158
 Fairbourne 22, 36, 48, 50, 149
 Farsley 186, 187
 Ferrara 158
 Ferriano Sant'Angelo 141, *zob. też* 102, *wzg.*
 Filipiny 25
 Finlandia 18, 19
 Florencja 168
 Foggia 66, 159
 Forli 158
 Francja 2, 19, 21, 25, 26, 28, 30, 31, 37, 38, 40, 42,
 45, 47, 54, 56, 60, 152, 174, 177, 181, 188, 209
 Freiburg im Breisgau 13, 232

Gaiana, rz. 159–164, 207, 209
 Gallipoli, półwysep 21
 Gamberale 74
 Garigliano, rz. 44, 48, 85–89, 94, 95, 105, 108,
 112, 146, 162, 192, 196, 203, 207, 230
 Gazala 57
 Gdańsk 25, 28
 Gdynia 19, 47
 Generalne Gubernatorstwo (GG) 37
 Genova 117
 Genua 118

Getynga 18
 Gibraltar 56
 Glasgow 189
 Górny Śląsk 53
 Grecja 24, 30, 152
 Greenock 57, 58
 Grudziądz 45
 Gubbio 179
 Guernsey 21
 Guernsey, wyspa 21

Halifax 188
 Harland Way Camp 182
 Harlech 52
 Heidelberg 18
 Hesja 23
 Hiszpania 42
 Hull 182, 184

Idice, rz. 159, 164
 Il Coppo 124
 Imola 158
 Imperium Brytyjskie 21
 Indie 28
 Indonezja 25
 Inferno 114
 Irlandia 18
 Irlandia Północna 78
 Isernia 116, 117
 Izrael 2, 44, 191

Japonia 18, 27
 Jelsi 66
 Jerozolima 191
 Johannesburg 19
 Jugosławia 29, 42, 45, 64, 99, 118, 171

Kalifornia 190, 191
 Kalisz 190
 Kanada 42, 43, 188, 190, 194
 Catania 29
 Katowice 192
 Klagenfurt 166

Kraków 9, 10, 15, 19, 25, 37, 42, 45, 46, 173, 212
 Kresy Wschodnie 37, 105, 165

Ladysmith 19
 L'Aquila 117
 Lauro 94
 La Valetta 63
 Lenino 9
 Leszno 15, 123
 Libia 28
 Lipa 45
 Liri, rz. 85, 105, 106
 Litwa 104, 156, 157
 Loara, rz. 26
 Lofoty, wyspy 23, 24, 26
 Londyn 10, 12, 13, 14, 19, 23, 34, 35, 36, 38, 43, 44,
 56, 95, 162, 169, 185, 186, 188–190, 193, 202
 Loreto 169
 Lubeka 32
 Lubelszczyzna 37
 Lublin 11
 Lucera 66
 Luksemburg 37
 lwowskie, województwo 37

Łomianki 14
 Łódź 21, 192

Macerata 46, 170, 171, 175, 177, 180–182, 205
 Madagaskar 27, 28
 Makin, atol 25
 Malati, most 29
 Måløy 25
 Malta 63
 Manchester 193
 Marche, port lotniczy 130
 Massa Albaneta 106
 Matera 173
 Mazowsze 37, 121
 Medicina 158, 159
 Metauro, rz. 138, 141, 142
 Międzyzdroje 19
 Misa, rz. 138

- Molfetta 65, 66, 97
 Molise 117
 Monte Aiata 139
 Monte Cairo 208
 Monte Cassino 10, 15, 39, 105, 106, 110, 112–114, 118, 138, 143, 147, 165, 196, 203, 208
 Monte Freddo 121, 122, 124, 125, 133, 140, 193, 223
 Monte Giove 142, 143
 Monte il Campo 69
 Monte Lupone 120
 Monte Natale 90, 91, 92, 93
 Monte Pagano 119, 120
 Monte Polesco 125
 Monte San Luca 69
 Monte Torto 129
 Monte Valle Martina 90, 91, 93
 Monti Aurunci 85, 87, 106
 Morradi 168
 Murmańsk 18, 25
 Murnau 171, 172, 193
 Musone, rz. 119, 125, 127–129, 207
- N**
 Namsos 19
 Nancy 38
 Narvik 19, 81, 209
 Neapol 65, 83, 85, 97, 98, 146, 168, 181
 Neapolitańska, Zatoka 97, 98, 99
 New Jersey 191
 Niemcy 12, 17, 19, 21, 23, 27–29, 34, 37, 57, 91, 95, 151, 168, 181
 Normandia 25, 29, 31, 99
 Normandzkie, Wyspy 21
 Norwegia 18, 19, 25, 38
 Nottingham 186, 188, 190, 193
 Novilara 143
 Nowa Gwinea 25
 Nowy Jork 19, 43, 190, 191
 Nowy Sącz 92
 Numana 121, 133, 136, 137
- O**
 Oran 28
 Orania 17
 Oratino 114, 118, 119, 194
 Orne, rz. 30
 Ortona 64, 85
 Osnabrück 32
 Ostenda 17, 21
 Ostrów Mazowiecka 42
 Ostunia 149, 151, 153, 154, 159, 179
 Oued El Kerma, rz. 59
 Ouistreham 30, 31
 Oxford 12, 20
- P**
 Palestyna 19, 20, 153–155, 174, 177, 191
 Paryż 191
 Pergola 139
 Pesaro 115, 117, 143, 144
 Pescara 159
 Pescopennataro 15, 65, 69, 70, 72–84, 88, 107, 207, 229
 Petach Tikwa 191
 Philippeville, (ob. Skikida) 61, 62, 63
 Piedimonte San Germano 114
 Pizzo Corno 112
 Pointe-de-Hoc 25
 Polska 2, 9, 10, 34, 36–39, 41, 45–47, 60, 64, 65, 80, 114, 147, 151, 152, 172, 173, 175, 181–185, 187, 188, 190, 192, 193, 209–212, 230
 Pomorze 60, 188
 Pompeje 98
 Porto San Giorgio 120
 Portsmouth 21
 Portugalia 42
 Poznań 20, 23, 79, 92
 Poznańskie, reg. 60
 PRL, zob. Polska
 Przasnysz 45
 Pyzdry 193
- Q**
 Quadri 69
- R**
 Rapido, rz. 85
 Ren, rz. 32, 41
 Rimini 159, 168
 Rocca 118

- Roccasicura 116
 Rumunia 38
 Rzym 65, 85, 95, 106, 154, 168, 177, 190
- Salerno** 29
 Sambor 47
 San Agata 97
 San Andrea di Vico Equense 97, 100, 146
 San Angello, rz. 69
 San Angelo, wzg., *zob.* 102, *wzg.;* *zob. też* Ferriano Sant'Angelo
 San Basilio 137, 146, 148–151, 175, 176
 San Eramo 71
 Sangro, rz. 15, 64–72, 74, 77, 79, 80, 82, 84, 85, 96, 105, 108, 196, 207, 208, 230
 San Pietro 66, 80, 81
 Santa Agata 94
 Sant'Andrea di Suasa 140, 141
 Sant'Angelo del Pesco 73, 80
 Sant'Angelo in Colle 207
 Sant'Angelo Monte, Małe (wzg.) 110, 111
 Sant'Angelo Monte, wzg. 106–114
 Santerno, rz. 159, 161
 Sant'Ippolito 141
 Sassoferrato 138, 139
 Sasso Morelli 159
 Senio, rz. 158, 159, 160
 Sessa Aurunca 86
 Sillaro, rz. 158, 159
 Skalda, rz. 32
 Skandynawski, Półwysep 23
 Słowacja 46
 Solihull 24
 Somma rz. 18
 Sorrento 98
 Sosnowiec 47
 Stany Zjednoczone Ameryki 25, 27, 29, 38, 42, 43, 72, 95, 188, 190, 191, 194, 212
 St. Nazaire 15, 25, 26, 196
 Suio, wzgórze 88, 90, 207
 Sutter Creek 191
 Sycylia 28, 30
 Syrakuzy 29
- Syria 24, 30, 104, 177
 Szczecin 156
 Szkocja 23, 34, 37, 43, 49, 57, 60, 121, 131, 138, 150, 200, 228
 Szmaragdowa Wyspa *zob.* Irlandia
 Szwajcaria 152
- Śląsk** 53, 60, 152, 188
 Śląsk Cieszyński 86
 Śląsk Górny 86
 Śródziemne, Morze 99
- Tarent** 64, 116
 Tatry 46
 Tavernelle 133, 134
 Tel Awiw 191
 Termoli 29
 Tibaldi 93
 Tobruk 57
 Tokio 45
 Toruń 12, 152, 158
 Toskania 168
 Transwal 17
 Trondheim 19
 Tunezja 28
 Tychy 192
 Tyrreńskie, Morze 85
- Urbania** 138
 Urbino 117, 138
 USA, *zob.* Stany Zjednoczone Ameryki
- Vågsøy, wyspa** 25
 Valle Santa Martina 92
 Valle Zintoni 90
 Varengeville 26, 27
 Venafrò 118
 Venfaro 118
 Vidiuno 159
 Villa Baratoff 144
 Villagrappa 159
 Villa Littorno 85, 86
 Villa Santa Maria 69, 70, 72, 80

Villa Termini 121

Villa Virginia 121, 122

Vinchiaturu 66

Wakefield 189

Walcheren, wyspa 32

Walia 24, 52, 53, 60, 68, 199

Warszawa 9–11, 14, 15, 17, 19, 21, 28, 30, 37, 46,
107, 119, 148, 158, 166, 173, 176, 187, 192,
193, 195, 198, 204

Watton Camp 182

Wezuwiusz 98, 99

Węgry 38, 42, 45, 46

Widmo, wzg. 106, 107, 109, 111, 147, 203

Wielka Brytania 2, 12, 15, 17, 18, 20, 23, 24, 26,
29, 31, 34, 37, 40, 42, 43, 45, 47, 52, 53, 56,
57, 59, 65, 74, 85, 93, 96, 99, 103, 138, 150,
166, 169, 179, 181–186, 188–191, 193, 194,
196, 209

Windsor 23

Włochy 2, 12, 13, 15, 16, 29, 32, 41, 42, 45, 56, 59,

61–66, 71, 72, 78, 83, 84, 95, 97, 99, 116–120,
140, 154, 156, 159, 162, 165–167, 169–172,
174, 177, 180–184, 188, 190, 194, 197, 198,
201, 208

Wołowiec 25

Wrocław 18

Wymersley Road Camp 182

York 189

Yorkshire 181

Zambonini 162, 163

Zeebrugge 17, 21

Zeebrugge 21

Zegrze 46

Zielone Wzgórze 28

Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, *zob.* Wielka Brytania

ZSRR, *zob.* Związek Radziecki

Związek Radziecki 2, 18, 37, 103, 104, 157, 165,
169, 172